

ERMENİ DEĞİL, EMPERYALİZM SORUNU

Caner ARABACI*

Türklerle Ermeniler, asırlarca birlikte, iç içe yaşadıkdan sonra, ilişkiler son dönem nasıl düşmanlığa dönüşmüştür? Bu sorunun üzerinde bütün tarafların kafa yorması gerekmektedir. Çünkü beraber yaşanan yüzyıllara bakıldığında, dünyaya örnek olacak bir, birlikte yaşama kültürü geliştirilebilmiştir. Dil, kıyafet, yemek, musiki, siyaset dâhil hayatın bütün alanlarında öylesine bir etkileşim, uyum sağlanmıştır ki, modern dünyanın bunu anlaması zor gözükmemektedir. Türk dili, edebiyatı, hatta sözlüğü ile ilgili Ermeni kökenli yayıncıların çalışmaları, Türk kökenlilerden hiç de geri değildir. Aynı coğrafyayı, aynı atmosferi, aynı türküyü, aynı dili paylaşan insanlar; birden nasıl kanlı-bıçaklı hale gelebilmişlerdir? Yakın komşuluk ilişkileri, nasıl kıyııcı düşmanlığa dönüşebilmiştir? Sürecin, doğru değerlendirilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Yeni düşmanlık üretmenin, kimseye yararı olmayacaktır. Ama gerçeğin anlaşılmasının da hayati önemi vardır. Tarihin tekerrür etme alışkanlığına, pirim vermemek için, gerçeğin anlaşılması gerekmektedir. Yunan isyanı, Sırp kalkışması, Bulgar ayrılıkçılığı gibi bir sıralama ardından azan Ermeni hareketliliğine dikkat edilirse; Türkiye'nin, temelde bir Ermeni değil, dönem dönem farklı kesimleri kışkırtıp emellerine alet ederek kullanan emperyalist devletlerle sorunu bulunmaktadır, denilebilir. Onun için konunun öz olarak başlangıçtan ele alınarak ortaya konmasında yarar vardır.

İLK İLİŞKİLER

Malazgirt Meydan Muharebesi'nden sonra Türkler, Anadolu'ya, yurt tutmak için geldiklerinde; Ermeni¹, Rum, Süryani gibi yerli toplumlarla karşılaşır. Yalnız bu karşılaşma, düşmanca değildir. Özellikle Ermeni ve Süryaniler; Türkleri, kurtarıcı gibi görürler. Çünkü Bizans, XI. asır başlarında (II. Vasileus/Basil 1025, IX. Kostantin Manomakos 1045), Doğu Anadolu'yu istilâ ederek, küçük Ermeni prensliklerini kaldırıp “*mühim bir Ermeni nüfusunu Sivas, Kayseri, Fırat bölgelerine nakletmiştir.*” (Turan, 1071, 68; Yılmaz, 2001, 22). Bilinen ilk Ermeni tehcirini gerçekleştiren Bizans, onları Ortodoks

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ Çivi yazılı belgelerden anlaşıldığına göre, M.Ö. 3. Bin yıldan itibaren, Doğu Anadolu'da Van ve civarındaki yerlere, “Armanu” veya “Armenia” denilmekte idi. Bu adlandırma coğrafidir. Ermenilerin bölgeye gelmesinden yaklaşık 1600 yıl öncedir. Ermeniler, kendilerine “Ermeni” dememişler, “Haikhlar” olarak adlandırmışlardır. Haikhlar, büyük bir ihtimalle, M.Ö. 8. yüzyılda Trak göçleri neticesinde Anadolu'ya batıdan gelerek yaklaşık iki asır göçmen olarak yaşarlar. Urartu Devletinin yıkılmasını fırsat bilip, M.Ö. 6. yüzyılın başlarında, Van Gölü ve civarındaki topraklara, Pers Kralının egemenliğini kabul etmek ve ona vergi ödemek şartıyla yerleşirler. M.Ö. 6. yüzyılda Pers Kralı Darius, bölgenin adına izafeten yörede yaşayan halkına, “Armenia Bölgesinde oturanlar” anlamında “Ermeniler” ismini verir. Şu hale göre Ermenilerin Anadolu'daki tarihleri, M.Ö. 6. yüzyıldan daha geriye gitmemektedir. Ermeniler, kendilerinden önce bu topraklar üzerinde oturmuş olan Urartular (M.Ö. 9.-6. yüzyıllar arası) ataları olarak göstermeye ve dolayısıyla bölgenin gerçek sahibi olduklarını ispat etmeye çalışırlar. Hâlbuki filolojik tetkikler, Ermenilerin kullandığı dilin, Hint-Avrupa kökenli olduğunu, net bir şekilde ortaya koymuştur. Buna karşılık Urartuların dili, M.Ö. 3. Bin yılda Doğu Anadolu'nun hemen hemen tamamı ile Güneydoğu Anadolu'nun bir bölümünde oturan ve Proto-Türk oldukları ileri sürülen Huri kavminin diliyle akraba ve Asya kökenlidir (Ekrem Memiş, Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri, *Sosyal Bilimler Dergisi (Ermeni Özel Sayısı)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayını, C. VII, S. 1, Afyon, Haziran 2005, s. 4).

mezhebini kabule zorlamıştır. Bizans adına Patrik, aynı şekilde İstanbul’da, Süryanilere ait (Ortodoks olmayan) kiliselerdeki mukaddes kitapları yaktırmıştır. Onun için Ermeniler, Süryaniler; Rumları düşman görmekte, Türkleri kurtarıcı gibi karşılamaktadırlar.

Ermeniler sadece Bizans’a karşı değil, zulüm gördüklerinde Haçlılara karşı da Türkleri kurtarıcı bulmuşlardır. Elbistan Ermenileri, Anadolu Selçuklu Devleti’ni davet etmiş bunun üzerine I. Kılıç Arslan, sefere çıkıp Maraş’ı kurtarmıştır (1103). Türk yönetimini seçen Ermenilerin bu tavrını, Ermeni tarihçi Mathieu, Kılıç Arslan’ın vefatında şöyle anlatır: “*Hıristiyanlar için bir yas oldu. Zira bu hükümdar çok âlicenap ve hayırseverdi*” (Turan, 1971, 18, 106).

Ermeniler Türk Sultanını, “*Ermenilerin koruyucusu ve velinimet*” görürler. III. Haçlı ordusu Edirne’ye geldiğinde, II. Kılıç Arslan kendisini, Alman İmparatoru’na mektubunda şöyle tanıtır: “*Türk, Ermeni ve Süryanilerin büyük sultanı*”. Bir başka mektupta tanıtım; “*Rum, Ermeni, Frenk ve Şam memleketlerinin büyük sultanı İzzeddin Ebü’l-Feth Kılıç Arslan*” şeklindedir (Turan, 1971, 221, 236).

Yerli halk, Türkleri benimsediği gibi, Türkler de onları benimseyip, kanatları altına almışlardır. Bir Mevlevî kaynağındaki anlatım, ilişkinin boyutları hakkında fikir verecek düzeydedir. Buna göre bir gün Taniel adında bir Ermeni kasabı, Mevlânâ’ya rastlar. Onun önünde yedi defa baş kor. Mevlânâ da kasabın önünde baş kor (Ahmet Eflâkî, I/146). İlişkiler, karşılıklı saygı, hürmet duyguları içindedir. Saygı ve iyi komşuluk ilişkileri, asırlarca devam etmiştir².

Siyasi ilişkilerde farklılıklar olmaktadır. Ermeni prensliklerinden birisi olan Çukurova (Kilikya) Ermeni prensliği, Türkiye Selçukluları Devleti’ne bağlanır. Bir tarafında Türkiye Selçuklu Sultanının adının, diğer tarafında Ermenice yazının bulunduğu paralar bastırır (Turan, 1971, 151). Aynı prenslik, Köseadağ’dan sonra Moğol tarafını tutar. Türkiye Selçukluları Devleti’nin yıkılışından sonra 1375’te, Mısır Memluk Türk yönetimi tarafından ortadan kaldırılır (Halaçoğlu, 2007, 105).

Durum, Osmanlı Devleti zamanında farklı değildir. Hatta daha geliştirilmiştir.

Kütahya, Osmanlı Devleti’ne katılınca, oradaki Ermeni ruhanî merkezi, yeni başkent Bursa’ya taşınır (Halaçoğlu, 2007, 106). İstanbul fethedilince de Bursa’dan İstanbul’a nakledilecektir. Böylece, Bizans devrinde “şehre girme yasağı olan Ermeniler”, Osmanlı devrinde şehre girme izni bir yana, başkentte kurum olarak varlıklarını temsil etme şansına sahip olmuşlardır³. Devlet de İstanbul’a, dünya başkenti niteliğini kazandırmayı düşünmüştür.

² İyi ilişkiye son dönemden bile örnekler vardır. Dörtüyllü Serkis, komitacı bir Ermeni’dir. Yanındakilerle birlikte 25 Eylül 1908’de Hatay-Hassa ilçesine bağlı Akbez Köyü’ne gelir. Yolda vurdukları bir domuzu, kafasını kesip içini boşaltarak getirmişlerdir. Vakit öğle üzeridir. Ermeni Gavrik Ağa ile karısı Dörtüyllü Mari Hanım’ı tanıdığı için onların evine inerler. İstekleri, iyi közlenmiş bir ateş de hazır iken, domuzu kızartıp yemektir. Ama Mari, “*Şimdi Ramazan, Serkis Efendi, et pişiremeyiz, komşulara kokar. Ama ben size bal, yoğurt, tereyağı çıkartayım. Eti de isterseniz akşam yaparım*” diye engel olur. Serkis’in, “*Biz Müslüman değiliz, Müslümanların Hıristiyanlara saygısı mı var sanki?, Türkler, Ermenileri kırıp geçirecekler*” tarzındaki itirazlarına da karı-koca itibar etmezler. Aynı yerde çeteler silahlanma teklifini getirince, Akbez’den 29 Ermeni aile temsilcisi, bir araya gelerek katılmama kararı alır. İçlerinden Müdürüs Ağa, manastırdaki görevinden niçin kovulduğunu anlatır: “*Bu komitacılar ve Fransızlar el ele vermiş er geç Osmanlıyı yıkacaklar. Buna yemin edip karar vermişler. Ben bu duruma karşı çıktığım için manastırdaki işimden kovuldum. Militan yetiştiriyorlar orda kardeşim, komitacı yetiştiriyorlar. Bunlar Osmanlıyı içten içe bir kurt gibi kemiriyorlar. Tamamen çürüyünce de itip devirecekler. Peki, altında kim kalacak? Tabii ki biz.*” (Gazel, 2014, 123-126).

³ Kanuni devrinde Ermenilerin dini temsilcileri, Ermeni Patrikliği düzeyindedir. Zeytinburnu tarafında, Balıklı Rum mezarlığı bitişiğindeki yer, Ermeni mezarlığı olarak tahsis edilmiştir. Ayrıca Samatya’da Rum cemaati elindeki Sulu Manastır da Ermenilere tahsis edilir. Burası günümüzde de Ermeni Manastırı (Surp Kevork Kilisesi) ve okulu (Sarakhan Nunyan Lisesi) olarak faaliyettedir. Yedikule’den Kumkapı’ya kadar farklı

Politik, stratejik, ekonomik, coğrafi yönden önemli şehre, İslâm dışındaki dini liderlikler de toplanmıştır. Onun için dini liderler, aynı zamanda “ulus başı” konumuna getirilir. Fener Rum Patriği, Ermeni Patriği Etnarkos, Katalikos (ulus başı) sıfatıyla, dini görevler yanında, kendi cemaatinin hukuk, eğitim ve sosyal işlerini görmekle yükümlüdür (Arslan, 2007, 121).

OSMANLI ERMENİ BİRLİĞİNİ KORUR

Osmanlı Devleti, böylece “*Ermeni toplumu ile ilişkilerini, İstanbul Patriği vasıtasıyla yürütmekte, onu toplumun en yüksek makamı kabul*” etmektedir. Eçmiyazın’da bulunan ve manevi yönden en yüksek makam bilinen Katagigosların, “*devlet nazarında resmi bir niteliği*” yoktur. Yalnız Ermenilerin çoğunluğu Eçmiyazın’e, bir kısmı Sis’e, Van bölgesi Ermenileri Ahtamar’a bağlıdırlar. Papalık, Fransa ve Rusya, bu üç dini merkezden doğan anlaşmazlıktan faydalanarak, Ermeni cemaatini bölmeye çalışırlar. 1630 yılına kadar İstanbul’da Ermeni toplumu içinde farklı bir mezhep söz konusu değildir. Bu tarihten sonra, Ermeniler üzerinde Katolik misyonerleri çalışmalar yaparlar ve bu mezhebi benimseyenler çoğalır. Ermenilerin, Avrupa ile temasları XVIII. yüzyılda artar. Katolik ve Protestan misyonerlerin çalışmaları ana Ermeni kilisesine bağlılıkta parçalanmayı sağlayan süreci başlatır. Fakat mezhep değiştirenler, karşılarında Osmanlı Devleti’nden ziyade kendi eski kiliselerini bulurlar. Katolikliğin Ermeniler arasında yayılması, Ermeni toplumu içinde büyük gerginliklere sebep olur. Resmen tanınmayan Katolik Ermeniler, ana kilisenin takibatına uğrayarak aforoz edilirler. Hatta patrik, Katolik olanları içeren bir listeyi hazırlayarak Bâbîâli’ye vererek bunların sürgüne gönderilmesini ister. Bunun üzerine XIX. yüzyılda Ermeniler arasında ilk kitlesel göç hareketi yaşanır. Gregoryen Ermeni Patrikliğinin isteği ile bir kısım Katolik Ermeni, İstanbul’dan sürgüne gönderilir. Aslında Osmanlı Devleti de merkezi Osmanlı topraklarının dışında olduğu için Ermenilerin Katolik mezhebine girmesini siyaseten istememiştir. Zira Katolikler, Roma’ya bağlıdırlar. Onlar, Osmanlı vatandaşlarını himaye bahanesiyle, içişlerimize karışabilirlerdi. II. Mahmut, bu yönde bir tedbir olarak gayri Müslimlerin mezhep değiştirmelerini yasaklamıştır. Ermeni Gregoryen (Ortodoks) Patrikliği ile Katolikliği benimseyenler arasında sert sürtüşmeler olur. Ermeni Patrikliğini rahatsız eden bu durum, Osmanlı yönetimine yansıtılmıştır.

Fakat 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşının ardından Osmanlı Devleti, savaşın da etkisi ile zaafa düşmüştür. Özellikle Fransa, Avusturya, İspanya gibi Katolik devletlerin sahip çıkması sonucunda Katolik Ermeniler için genel af çıkarılır. Ardından Katolik Ermeniler, 1830 yılında müstakil bir “millet” olarak resmen tanınır. Başta Fransa olmak üzere, Düvel-i Muazzama denilen Batılı emperyalist devletlerin de baskısı ile, sayıca artan Katolik Ermeniler, ‘millet’ olarak tanınca artık kendi patriklerini topluluk olarak seçecekler, Bâbîâli de onaylayacaktır (Eryılmaz, 1992, 45-46). Böylece Fransa’nın, Katolikleştirme yoluyla Ermeni istismarı, bir asır devam edecektir (Yılmaz, 2001, 216).

Dış müdahale ile içeriye şekil verme yolu bir defa açılmıştır. 1850’de özellikle İngiltere’nin baskılarıyla Protestan Ermeniler de müstakil bir millet kabul edilir. Artık Ermeniler, büyük devletlerin ve onların araçları halinde hizmet veren misyonerlerin etkileriyle, birbirinden nefret eden üç ayrı cemaate bölünmüştür (Kemal Beydilli, “Tehcâr”, DİA, c. 40, s. 320).

mahallelerde olmak üzere Rumlar ve Ermeniler aynı bölgede yaşarlar. 6-7 Eylül 1955 olaylarından sonra Rum halk burayı terk eder. Rumların yerine, Anadolu’dan bu bölgeye büyük göç olur. Samatya zaman içinde “Ermenilerin yaşadığı bir Müslüman semti” kimliğini kazanır (Zeynep Gündoğan, 2011, *İstanbul, Samatya’da Tarihi Çevre Koruma*, İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, s. 6).

Osmanlı Devleti, Protestan misyonerlerinin propagandası sonucu oluşturulan Ermeni Protestan Kilisesini de 1859'da kabul eder (Halaçoğlu, 2007, 107). Bir çeşit millet anayasası gibi, Babiâli tarafından "*Cemiyet Nizamnameleri*" yürürlüğe konur. Rum Patrikliği Nizamı (1862), Ermeni Patrikliği Nizamı (1863), Hahamhane Nizamı (1865) devreye girer. Batı etkisi altında, 1856 Islahat Fermanı gereği bu iç düzenlemelere göre, her millet; laik üyelerin de katıldığı genel meclisler, eyaletlerde bölge meclisleri kurabilecektir. Bir çeşit "*ulus devlet*" konumuna yükseltilecek patrikliğin, bağımsızlığa yürüyebilmesi için alt yapısı oluşturulmuştur. Artık sıra her dönem yapıldığı gibi, Osmanlı Devleti'nin, bir ekonomik bunalıma, istekleri kabule mecbur kalacağı bir savaşa sokulması gerekmektedir (Arslan, 2007, 121).

Ermeniler, Osmanlı yönetiminde din ve vicdan özgürlüğüne, dilde serbestliğe sahiptirler. Basın-yayın hürriyeti yanı sıra, her türlü ticareti yapabilmekte; kendi din adamlarını kendileri tayin edebilmektedirler. Kale bekçiliği, derbent muhafazası, maden hizmetlerinde bulunmaktadırlar. Onlara, Külek Kalesi'nin Ermeni muhafızlarca korunması gibi, resmi görevler de verilmiştir. II. Mahmut devrinde Tercüme Odası'na, hemen hemen Ermeniler hâkimdir. Çünkü "*Millet-i sadıka*"dırlar. Hizmetler karşılığında da avarız vergisi vermemektedirler. Şu olay, ilişki boyutunu vurgulamaya yeterlidir: Şer'i Mahkemede, Harput Hıristiyanlarının avarız vergileri dolayısıyla açılan davası görülmektedir. Kadı, davada şahit olarak dinlenen rahibi, sözlerinin doğruluğu konusunda yemine davet eder. Rahibin, Müslüman din adamı olan kadı önündeki yemini şöyledir: "*Eğer sözümde yalan varsa Müslüman olayım.*" (Harput Şer'iyye Sicilleri, nr.1, s.61, hük.4'ten naklen Halaçoğlu, 2007, 108, 115).

Hoşgörünün böylesini, başka ülkelerde görmek güç olsa gerektir. O medeniyet değeri, daha sonra Türkiye Ermenileri tarafından ilginç bir formata bürünecektir. 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi, doğuda afetlerin de habercisi olur. *Rus vatandaşı Ermenilerin*, halk vicdanını düşmanlıktan öte kanatan çalışmaları üzerine, halk onlara "*Gâvur Ermeni*" deyimini kullanır. İşin ilginç bu tabirin, Osmanlı Ermeni cemaati tarafından da benimsenip Rus Ermenileri için kullanılmasıdır (Arslan, 2007, 124).

RUS PARMAĞI

Bölücü Ermeniler, Osmanlı Devleti'nden ayrılma isteğini ilk defa açıktan, 1877-78 Osmanlı Rus Harbinin çıkması ve Rus kuvvetlerinin İstanbul-Ayastefanos'a gelmesi ile açıklamışlardır. Ermeni Patriği Nerses Varjabedian, Yeşilköy'e kadar ilerleyen işgalci Rus ordusunun başkumandanlık karargâhına gider ve *Rusya'nın korumasında Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmasını teklif eder*. Plevne kahramanlarını çiğneyerek gelen Rus ordusuna bu teklif, aslında Rusya'nın da öteden beri kurgusudur. Patriğin, İngiltere'ye mektubu ise, tam da İngiltere ve Rusya'nın istedikleri mahiyettir⁴.

⁴ Bu sıra Partik Nerses, İngiltere Dışişleri Bakanına yazdığı mektupta, ayrılık ve Hıristiyan yönetimi altında yaşamak isteklerini şöyle bildirir: "*Ermeniler ile Türklerin bir arada yaşamaları artık imkânsızdır. Eşitliği, adaleti ve vicdan özgürlüğünü ancak bir Hıristiyan yönetimi sağlayabilir. Müslüman yönetiminin yerini Hıristiyan yönetim almalıdır. Ermenistan (Vilâyat-ı Sitte) ve Kilikya, Hıristiyan yönetimin kurulması gereken yerler arasındadır. Türkiye Ermenileri işte bunu istiyorlar. Yani Türkiye Ermenistanı'nda, Lübnan'da olduğu gibi, güvence altına alınmış bir Hıristiyan yönetim istiyorlar.*" Abdullah Gazel, 2014, *Akbez Son Kale*, Serencam Yayinevi, Konya, s. 13.

Yeşilköy (Ayastefanos) Anlaşması'nın (3 Mart 1878) 16. maddesi ile Ermeni sorunu açıktan siyasi gündeme, böylece eklenmiş olur. Bundan sonra Ermeni sorunu, Berlin Anlaşmasındaki 61. madde ile uluslararası statüye kavuşturulacak, "*Anadolu Islahatı*" (1879) adı altında Ermeni yarası kaşınarak, Batılı devletlerin müdahalesi kolaylaştırılacaktır. Zira 61. Madde, *Ermenilerin yaşadığı yerlerde ıslahatı* öngörmektedir. Ayrıca ıslahat için imzacı devletlere rapor verilecek, büyük devletler ıslahatı denetleyecektir. Bu hüküm Anadolu'nun yangın yerine çevrilmesi, Ermeni ve Ermeni-olmayan arasındaki çatışmanın hızlandırılması demektir.

Bundan sonra 11 yıl, Ermenilerden bir talep gelmez. Ne zaman ki, İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin arası açılır, Ermeni talepleri de gelmeye, ardından terör olayları azmaya başlar. Artık İngiltere, Kıbrıs'ta hamisi, Osmanlı vatani Mısır'da işgalcidir. Tanzimat sürecinde, içeriden irtibatlı olduğu devlet adamları ile isteklerini elde eden İngiltere, Osmanlı Devleti'nin parçalanma zamanının geldiğini düşünmektedir. Bu safhada, yalnız değildir. Haçlı devletleri, koro halinde parçalama, yağma çalışmasını hızlandıracaklardır. Rusya ve İngiltere'nin örgütlediği terör teşkilatlarına, Fransa ve ABD'nin misyoner okulları, büyük katkıda bulunup zemin hazırlayacaktır. Dış güçlerin kendi elemanları ile başlattıkları ayrılıkçı çalışmalar, Ermeni okul ve kiliselerine de geçecek, kilise ve okullar bölücülüğün genç nesillere aşılandığı merkezlere dönüşecektir.

İlişkilerin hangi düzeye eriştiğini İstanbul'daki Rus elçisi Çarlık Dışişleri Bakanlığına gönderdiği raporda şöyle bildirir: "Bütün Ermeniler Türkiye'ye karşı düşmanca tavırda bulunuyorlar ve Rusya'nın protektörlüğünü, Ermeni topraklarını işgal etmelerini bekliyorlar." Bu bağlantı iki yıl sonra 1914'te, Ermeni komitelerinin Türkiye'deki şubelerine talimatları olarak şöyle yansıyacaktır: "Rus ordusu sınırdan ilerler ve Osmanlı Ordusu geri çekilirse her tarafta eldeki vasıtalarla baş kaldırılacaktır. Osmanlı Ordusu taarruza geçerse Ermeni askerleri Ruslara katılacak ve silahaltına alınanlar kıtalarından kaçarak, Türk birliklerinin geri cephelerine zarar vermek ve ülke içinde çeşitli olaylar çıkarmak için çeteler kuracaktır." (Özgen, 2014, 545).

Asırlar süren iç içe yaşayış, durumu ancak rakamlarla ifade edebilecek gelişmelere de meydan vermiştir. Osmanlı Devleti'nde görev alan 29 paşa, 22 bakan, 33 milletvekili, 7 büyükelçi, 11 başkonsolos başta olmak üzere devletin üst yönetiminde görev almış pek çok Ermeni bulunmaktadır (Halaçoğlu, 2007, 116). Soykırımı iddiası ile şu durum nasıl bağdaştırılacaktır? Devlet, kale, derbent, palanga gibi güvenlik için önemli yerleri teslim ediyor; paşa, bakan, elçi yapıyor, görev verdiğinde vergi almıyor, ikinci sınıf vatandaş saymıyor. Ama ardından resmî kurumlarının bilinçli kararı ile soykırımı yapıyor, bu pek anlaşılabilir bir tavır değildir.

O zaman katliamlarla birlikte gelişen olaylar, nasıl değerlendirilmelidir?

Türkiye Selçuklularının devamı bir hoşgörü ve huzur ortamının, Osmanlı devrinde asırlarca sürmesi, gözlerden kaçırılmamalıdır. Cami, kilise ve havranın yan yana hatta duvar duvara yapıldığı bir sükûnet ortamı oluşturulmuştur. Ev, dükkân komşuluğu, çarşı-pazar birlikteliği ile kaynaşmanın yemek, kıyafet, dil-üslûp, musikide üst düzeyde geliştiği toplumlar, nasıl birden bire birbirinin boğazına sarılabilir? XIX. yüzyılın sonlarına kadar kardeşesine yaşan Türkler ve Ermeniler arasına nasıl buz dağları, kan davası sokulabilmiştir? Bu derece birbirine yakın olan toplumlar, nasıl birbirinin boğazına sarılır hale getirilmişlerdir? Hangi vicdan, irfan veya medeniyetin başarısıdır bu?

Avrupa'nın Şark Meselesi (Doğu Sorunu-Eastern Question) hedefinin doğru anlaşılması gerekmektedir.

FRANSA VE PAPALIK ÇALIŞMALARI

Fransa'nın ünlü lideri Napolyon, Paris'te Doğu Uygarlığı Dilleri Kraliyet (Millî) Okulu'nda (Ecole Royale (Nationale) des Langues et Civilisations Orientales), bir Ermeni Araştırmaları Bölümü kurdurur. Ermeni sorununun isim babası olan Napolyon, aynı zamanda 1799 yılında Yahudilere de kutsal toprakları vaat etmiştir. Müslüman Türk vatani olan Mısır ve Suriye'ye sefer düzenlerken, kafasında bölücü bir program belirlemiş, azınlıkları işbirlikçi hedef kitle olarak seçmiştir. Düşman ilân ettiği, güya İngiltere'dir. İngiltere'nin egemenliğine son verebilmek için Kafkaslar'da kurulacak bir Fransız-Ermeni ordusu ile Hindistan'a sefer yapacak, Mısır-Suriye seferi ile İngiltere'nin önünü kesecektir (Arslan, 2007,118-119). Bölücü söylemli Napolyon, Suriye'de Akka önlerinde Cezzar Ahmet Paşa engeline çarparak hüsrana içinde Fransa'ya dönmek zorunda kalır. Bu saldırı, sıradan bir başlangıç ve bitiş değildir. Napolyon'un saldırısının gerisindeki bilgilerin kaynağı Osmanlıdır. Çünkü Napolyon'un Osmanlı ordusunda görev almasına sıcak bakmayan Osmanlı Devleti, Fransa'dan ıslahatçı olarak Kont de Bonneval'i (Humbaracı Ahmet Paşa), Baron de Tott vb.lerini alıp bağrına basarak, onlara askerinin ıslahını ısmarlamıştır. Bunlar ise, ordu ve devletin durumunu içeriden gözleyerek, Fransa sarayına raporlar yazmışlardır. İşte Napolyon'un, vatana saldırısının gerisinde, bu ıslahatçıların yazdıkları raporlardan elde edilme bilgileri bulunmaktadır.

Avrupa, dünyayı sömürme yolunda *fikri alt yapıyı* da hazırlamıştır. Fransız İhtilâli ile yaygınlaştırılan ulus devlet, ulusalcılık; parçalama ve sömürmenin öncü fikirleridir. Bu doğrultuda Avrupa, "*ilk yapay ulus devlet*" olarak Yunanistan'ı, Osmanlı birliğinden ayırarak güya bağımsızlığa kavuşturur (Arslan, 2007, 118). Rusya, İngiltere ve Fransa; devletlerarası hukuku, insanî erdemi hiçe sayarak, iç ihtilâller (Eflâk-Boğdan, Mora) başlatıp, savaş ilân etmeden Osmanlı donanmasını yakarlar. Ardından Rus savaşıyla Yunan bağımsızlığı kazanılır. Avrupa'da soyu kurumuş Helenler, antikite harabeleri üstünde, küllerinden diriltilir. O çaba, Helen sevgisinden değil, Osmanlı Devleti'ni parçalayıp yok etme ya da Şark Meselesi hedefindedir. Nitekim emre alışan Yunanistan, 1919'da İngilizler eliyle, İzmir üstünden Anadolu'ya gönderilecektir.

Fransızların, Haçlı seferlerinden bu yana, Anadolu'daki ilgi alanları değişmemiştir. Öyle ki, misyoner faaliyetleri kurdukları okul, manastır gibi kurumlar da aynı bölgede yoğunlaşmıştır. Mesela, Fransa'nın baskısıyla 1860'ta, Lübnan'da isyan eden Marunîlere özerklik verilmiştir. Fransızların İskenderun'da kız mektebi bulunmaktadır (Gazel, 2014, 27, 60). Bu durum Birinci Dünya Harbi yıllarında gerçekleştirdikleri, gizli anlaşmalarda bölüşülen İslâm coğrafyasının, Mondros'tan sonraki işgalinde de aynıdır. Bu aynılığın, bir tesadüf olarak algılanması herhalde yanlış olacaktır. Fransa'nın Ermeni ilgisinin, aslında asırlar boyunca devam eden o hesaplarla bağlantısının kurulması gerekmektedir.

Bir örnek olarak Fransızlar, ilk defa bugün Hatay'ın Hassa ilçesine bağlı Akbez köyüne 28 Şubat 1884 tarihinde bir teklifle gelirler. Akbez, çoğunluğu Müslüman Türk olmak üzere, sadece 30 Hıristiyan Ermeni hanenin bulunduğu, beraber, barış içinde yaşama kültürünün gelişmiş olduğu varlıklı bir köydür. Kendilerini, Fransa'nın Lazaristler hayır kurumu olarak tanıtan bir Fransız heyet, içinde bir kilise, sağlık ocağı, okul, çocuklara barınak

olacak yer bulunan manastır yapma teklifiyle köye gelirler. Lazaristler, “*dünyada nerede darda kalmış Hıristiyan varsa yardım götüren bir hayır kurumudur*”. Kurumun rahip ve mühendislerine, demirci Bedros, “*muhtaç kimse*” olmadığını ama sağlık ocağı, kilise ve okula ihtiyaç olduğunu söyler. Fransız parası ile, Müslüman ustaların da elbirliğiyle çalıştığı manastır yapılır (Gazel, 2014, 14-17).

ERMENİ'YE, YUNAN ULUS DEVLET MODELİ

Aslında yapılmak istenen, alt yapısını oluşturarak Osmanlı Devleti'nden Yunanistan gibi devletçikler çıkarmaktır. Yunan modeli, Atina Akropol'ü yerine Revan yakınındaki Eçmiyazin Kilisesi merkezliğinde Kafkaslar'da denenir. Ama Revan'da yoğun bir Müslüman nüfus yaşamaktadır. Erivan olabilmesi için çok Müslüman kanın dökülmesi gerekmektedir. Ölen, doğudandır. Hıristiyan ve kendilerinden olmadıktan sonra gam değildir. Revan'ı, Erivan şekline sokmak için yörede acımasız, kanlı bir etnik temizlik gerçekleştirilir. Zaten 1774 Küçük Kaynarca Anlaşması ile Ortodoksluğun hamiliği, Rusya'ya bırakılmıştır. Rusya'nın Panislavizmi, Pan-Ortodoksluk şemsiyesi altında, Kafkaslar'dan güneye inebilmek için bir “*Ermenisiz Ermenistan*” planını geliştirmiştir. Bunun için Yunanistan'a ulus devlet olma yolunun açıldığı Osmanlı-Rus Savaşında (1828-1829), Erzurum'a kadar uzanan Rus ordusu, Ermenilerin gösterileri arasında ilk defa Erzurum işgalini gerçekleştirir. Üç aylık işgalde, şehri alabildiğine tahrip eden Ruslar (Küçük, 322), çekilirken (14 Eylül 1829) sayıları yüz bini bulan Ermeni nüfusunu, çoğu sanat erbabı olanlar da dâhil Osmanlı sınırlarından Revan, Nahcivan'a nakleder. Bu sıra Türkmençay Anlaşması (22 Şubat 1828) ile Revan-Nahcivan, İran'dan alınmıştır. Ruslar aynı şekilde Azerbaycan'daki pek çok Ermeni'yi de aynı yere göçürürler. Ermeni nüfusu, devlet heyecanı ile çalışacak, Erivan-Nahcivan topraklarını kalkındırarak, Rusya da Ermeniler aracılığı ile Osmanlı Devleti ve İran'a karşı, “*güçlü bir askeri kordon*” oluşturacaktır (Arslan, 2007, 120). Ermeni toplumu üstünde oyun hızlanmış, yapay Ermenistan kurma süreci başlatılmıştır. Bu oyunda İran'dan, Osmanlı topraklarından göçürülerek, yerleştirilen Ermeniler ve arkalarında bıraktıklarının bir kısmı da isteklidirler. Zaten daha önce 1678 yılında İran Ermenileri, devlet kurma arayışına girerek bir heyet aracılığı ile Vatikan'a başvurmuşlardır. Fakat batılılardan istedikleri ilgiyi görmemişlerdir. Bunun üzerine Rus Çarı Petro ile görüşmek isterler. Petro'nun yakınları ile görüşerek, Rusya'nın İran üzerine yapacağı bir seferde bütün imkânları ile Rus ordusuna destek vereceklerini bildirmişlerdir. Ermenilerin teklifi üzerine 1722'de Kafkasya üzerine sefere çıkan Rus Çarı, ordusunun gıda yetersizliği içinde kalması üzerine ani bir kararla geri dönmüş, Ermenileri de hayal kırıklığına uğratmıştır. Rusya, ancak 1826 yılında tekrar İran'a savaş açacaktır. Bu defa Ermenilerin verdikleri hizmetlerle Ruslar, rahat kazanmışlardır. Ruslar aynı yardımı, 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşında da Ermenilerden alır. Ruslara yardımın sonucu olarak Ermeniler, kendilerine bir özerk Ermeni devleti bahşedileceğini düşünmüşlerdir. Ama tam tersine, baskıcı bir Çarlık devlet politikası ile karşılaşılırlar.

Kırım Savaşı (1853) ve Paris Konferansı (1856) ardından üç devlet yani İngiltere, Fransa ve Rusya, Ermeniler üzerinde bazen birlikte, bazen rekabet halinde etkili olmaya çalışılırlar.

İngiltere, Tanzimat döneminden itibaren Ermenilerle ilgilenmektedir. Bazı isyanlarda (Merzifon 1893 gibi), İngiliz Büyükelçiliği ve konsoloslukları olaya karışanları, yargılananları korumakta, İngiltere'de Türkiye aleyhine çokça yazı yayınlanarak İngiliz kamuoyu, Türkiye

aleyhine şekillendirilmektedir. Bu konuda yüzlerce arşiv belgesi, İngiliz iki yüzlüğü ve kışkırtıcılığına şahitlik etmektedir (Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1891-1893) I-IV*).

AMERİKAN MİSYONERLERİ, BÖLÜCÜLÜĞÜN MİMARİ

İngiltere, Rusya harekete geçer de Amerika kayıtsız kalabilir mi? 1893'te Türkiye'de, Amerikan misyonerlerinin yönetiminde 436 kilisede teoloji seminerleri verilerek, yerel elemanlarla birlikte misyoner sayısı 1317'ye yükseltilir. Ayrıca, İstanbul, İzmir, Merzifon, Tarsus, Kayseri, Maraş, Antep, Harput ve Van'daki 9 Amerikan koleji ile 21 Ermeni okulundaki 27.400 Ermeni öğrenci, bölücü, ayrılıkçı bir zihniyetle eğitime alınır. Anadolu'daki sayıları bunlardan az olmayan, Fransız ve Rus okulları da aynı hedefte eğitim vermektedirler (Arslan, 2007, 123).

1900 yılında Osmanlı topraklarında Amerikan misyoner örgütü (American Board of Commissioners for Foreign Missions) yönetiminde, 425 okul faaliyet göstermektedir. Sadece bu okullarda 23.000'in üzerinde olan öğrencinin çoğunluğunu, Ermeniler oluşturmaktadır (Eryılmaz, 1992, 81).

Türkiye'deki Amerikan misyonerlerinin bir işlevi de Türkiye aleyhtarı, abartılı, yalan propagandayı yönetip beslemektir. Mesela, Kars'ın Türk hâkimiyetine geçişi (30 Ekim 1920) sırasında çıkan olaylarda, 30 kadar Ermeni ölmüştür. Misyoner McCallum, Amerika Birleşik Devletleri'ne çektiği telgrafta, Türklerin, 80.000 Ermeni'yi katlettiğini bildirir. *Misyonerler, istedikleri sonucu almak için yalan söylemekte bir sakınca görmemektedirler*. İstedikleri ise; sadece Türklere nefret, Ermenilere sempati değildir. Amerikalıları istismar ederek, mümkün olduğu kadar çok para toplamaya çalışmaktadırlar. Doğru, olduğu gibi söylenirse, yardım faaliyetleri için para toplayamayacaklardır. Ayrıca bu tür haberlerle, Amerika başta olmak üzere Batı devletlerinden Türkiye'ye, "*Türklerle savaşmak için fırsat verin*" diyerek sabırsızlanan Ermeniler çekilmektedir. Bu tür Ermeniler, Rus, İngiliz, Fransız ordularında gönüllü olarak yer almaktadırlar. O kadar ki, Fransız üniforması giyen Ermeniler, Türk ve Müslüman halka her türlü saldırı, tecavüzde buldukları için Fransız menfaatlerine zarar verdikleri gerekçesi ile terhis edilirler. Ama onlar sonra da soygun ve taşkınlıklarını sürdürmüşlerdir (Turan, 2007, 157, 165, 166,169).

Amerikan vatandaşlığına geçen Ermeniler, çifte vatandaşlık hakkını almışlardır. Ama bu statüyü, Osmanlı ülkesinde terör amacıyla kullanmak isterler. Amerikan Senatosu ve Temsilciler Meclisinde, Osmanlı Devleti aleyhinde karar aldırma girişimleri artar. Abartılı-yalan haberlerle, Amerika'da kamuoyu oluşturma çabaları, yayın faaliyetleri, New York başta, Boston, Chicago'da mitingler yaparak para toplama, İstanbul'daki Amerikan Büyükelçiliği tercümanı ile kâtibinin Avrupa'daki Ermeni fesat erbabı ile haberleşmeleri hakkında yığınla arşiv belgesinin yayınlanmış olması, fitnenin kaynaklarının anlaşılması açısından önemlidir (Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri I-II*).

Amerika'nın, Ermeni ihtilâlcileri yetiştirme, koruma, kollama vb. hizmetleri, bu kadarla bitmemektedir. Bütün dünyada günümüzde kabartılan, "*Türk aleyhtarlığının temel taşlarından biri Morgenthau'nun kitabı*"dır. 1913-1916 yılları arasında İstanbul'da ABD Büyükelçiliği yapan Henry Morgenthau, 26 aylık bir görevden sonra Amerika'da, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsü*'nü (*Ambassador Morgentau's Story*) yayınlar. Hatırat, önce 120 bin baskı sayılı Amerika'nın en tanınmış dergilerinden birinde (*The World's Work*) tefrika edilir.

Ardından, toplam tirajı 2.630.256 olan bir düzineyi aşkın büyük gazetede bazı bölümleri yayımlanır. Bunların üstüne de kitap haline getirilip “*etkili bir reklâm kampanyası*” ile piyasaya sürülür. Hemen birkaç bin, sonraki ayda da 22.233 adet satılır. Kitap, beklenenin üstünde etkili olmuştur. Büyükelçi, film hakkı için Hollywood’dan, 25.000 dolarlık bir teklif de alır (Lowry, 1991, 2-5).

Kitabın sonraki baskıları, Büyükelçinin görev başındaki çalışmalarıyla birlikte, dünya çapında Türk aleyhtarlığı ile Ermeni soykırım iddialarının temel kaynaklarından birisi olur. Çünkü üç önemli Ermeni iddiacısının da kaynağıdır. Bunlardan birisi İngiliz tarihçi Arnold Toynbe, diğeri Alman Protestan papazı Johannes Lepsius, üçüncüsü İngiliz Lord Bryce’tır. Almanya, İngiltere, Amerika başta olmak üzere, bütün dünyada Türk aleyhtarı, Ermeni soykırım iddiaları, bu ellerden yayılır.

Türkiye’de, hâlâ bazı yazarlarca⁵ muteber kabul edilen Amerikan Büyükelçisinin kitabı hakkında, bir başka Amerikalı araştırmacı, Amerikan arşivlerinden karşılaştırmalı olarak durumu inceleyip, *Büyükelçi Morgenthau’nun Öyküsü’nün Perde Arkası*’nı (1990) yazıncaya kadar bu devam eder. Lowry, Amerikan Ulusal Arşivleri (U.S. National Archives, Washington, D.C.), Roosevelt Kütüphanesi (Franklin Delano, Hyde Park, New York), Kongre Kütüphanesi (Library of Congress, Washington, D.C. Yazma Bölümü), Mr. ve Mrs. Robert Rusnak’a ait Hendrick Belgeleri Koleksiyonu (Winfield, Illinois), Columbia Üniversitesi: Butler Kütüphanesi- Sözlü Tarih Araştırma Bölümü gibi arşiv, kütüphane ve özel yazma koleksiyonlarını tarayarak gerçeğe ulaşır. Tespit çarpıcıdır: *Büyükelçi, kitabı kendisi yazmamıştır. Kitabın gerçek yazarı, o dönemin meşhur Burton J. Hendrick adlı bir gazetecisidir.* Belgeler arasında, gazeteci ile anlaşmaları, kitap kârından ona ayırdığı paylar da ortaya çıkmıştır. Daha ötesi, belge, bilgi olarak aleyhte sunulan bilgiler de sahtedir. Çünkü savaş zamanı Anadolu’yu, Doğuyu görmeyen ABD Büyükelçisi, elçilikte kullandığı Ermeni memurlar ile Amerikan misyonerlerinden, dünyaya sunduğu “*gerçek belgeleri*” elde etmiştir. Üstelik sadece kitabını değil, özel hatıralarının bir kısmını da Ermeni memurlara yazdırdığı ortaya çıkar.

⁵Ayşe Hür, Ermeni mallarını kimler aldı?, *Taraf*, 02.03.2008, <http://www.taraf.com.tr/Detay.asp?yazar=12&yz=370>, 19 Nisan 2008. “Talat Paşa, işi Ermenilerin Amerikan sigorta şirketlerindeki paralarını istemeye kadar götürmüştür çünkü Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau anılarında Talat’ın “Keşke Amerikan hayat sigortası şirketlerine başvursaydınız da Ermeni polişe sahiplerinin tam bir listesini bize göndermelerini sağlasaydınız. Nasıl olsa hepsi öldü şimdi, parayı alacak mirasçıları da yok. Tabii ki bunun tümü devlete kalır. Hükümet şimdi yasal olarak mirasçı durumundadır yapar mıydınız bunu?” dediğini anlatır.” Bir Amerikalı araştırmacının hakkında kitap hazırlayarak, iddialarını tek tek çürüttüğü Amerikan Büyükelçisinin bu haldeki eserine bizim gazetecilerimiz, niçin gerçekmiş gibi atıfta bulunmaya devam eder? Ya da bizim yazarlar, şeytanın avukatlığı söz konusu olunca niçin doludizgin olurlar? Anlaşılması güç bir durumdur. Kendi ülkeleri, devletleri, milletleri aleyhine, üstelik de hakşinas geçinerek saldırma, ‘aydınlık’ mıdır?. Niçin aynı zehir hafiyelik, ülkeleri aleyhine yazdırılmış propaganda kitapları karşısında gösterilmez?. Anlaşılmaz bir durumdur. Yoksa cephe aynıdır. Önemli olan Müslüman Türk’e vurmak, diye mi düşünmeliyiz?. Ermeni malları çarçur edilmiş, Ermeniler ziyana uğratılmışlardır. İyi de o onlarca isyanda, katliamda, yakıp-yıkımda yok edilenler, katledilen siviller, yakılan Türk-Müslüman mallarının hiç hesabı yapıldı mı? Yapan var mı? Eğer bir ödeme yapılacaksa, bu hesaplar karşılıklı yapılmalı. Ermeni komitecilerinin, harp öncesi ve sonrasında verdikleri zarar ziyan da hesaplanmalı. Sonra, Morgenthau’nun sahtekârlığını delil de kabul etmemeli. Hatıratını bir gazeteciye kaleme aldırması, Emrindeki Ermeni memurlara bilgi toplatıp yazdırmış, Hahambaşılıkla içli-dışlı bir Amerikan Yahudi’si, niçin bu kadar güvenilir olabiliyor?. Yahudilerin, Filistin’de devlet kurmak için İngilizlerle işbirliği yaparak Mehmetçiği arkadan vurduğu bir dönemde, Ermeni komitacılarla amaç ortaklığı içinde olması normal değil midir? Emlakçının, Büyükelçilik günlerinde tutturduğu günlükleri, ailesine yazdığı mektupları, dışişleri bakanlığına yazdığı raporlarını inceleyerek, yazdırdığı propaganda hatıratı ile karşılaştıran bir Amerikalı yazar, ABD devlet başkanı ve Dışişleri bakanı ile irtibatlı propaganda eserinin hikâyesini ortaya dökmese neyse. Üstelik sahte tarih şahitliğinin, pazara çıkarılan ipliği, Türkçeye de çevrildi. Ama Türkiye’nin lehine olabilecek açıklamaları görmezden gelen köşe yazarlarını anlamak zordur.

Türkiye’de Talât Paşa’yı töhmet altında bırakmak üzere hâlâ tekrar edilen soykırımı iddiasının zorlama delili önemlidir. Buna göre Osmanlı İçişleri Bakanı, Amerikan Elçisinden, Amerikan hayat sigortası şirketlerinin tuttuğu “*Ermeni poliçe sahiplerinin tam listesini*” istemiştir. Niyeti, hemen hepsi ölen ve geride parayı alacak varisleri kalmayan Ermenilerin mal varlıklarını, devlet bütçesine geçirmektir. Böylesine ahlaksız bir teklife Amerikan elçisi öfkelenmiş, “*benden böyle bir liste alamayacaksınız*” deyip kalkıp yürümüştür. İşte soykırımcı Türk devlet adamının kana susamışlığı, aç gözlülüğü böylece ortaya çıkmaktadır. Hâlbuki Büyükelçinin, günlükleri, aile mektupları, resmî yazışmalarında böyle bir görüşme ve konuşma yoktur.. Tam tersi Paşa, Ermeni parasına göz dikmediği gibi, poliçe sahiplerini korumak, onların ileride doğabilecek taleplerini karşılatmak için şirkete tedbirler aldirtmiştir. ABD’li araştırmacının sorusu şöyledir, “*Talât Bey, şirketin müşterilerinin bir listesini istiyor olsaydı*”, Osmanlı başkentindeki kendi temsilcisinden “*talep etmesi yeterdi*” (Lowry, 1991, 41-43). Amerikan devlet başkanı Wilson’un yakını, emlakçı, zengin bir Yahudi olan Büyükelçi, Başkanın ve Dışişleri Bakanının isteği ile bu kitabı meydana getirtmiştir. Böylece Wilson’un savaş politikasına destek verecek, Türk-Alman aleyhtarı hava ile Başkanın elini güçlendirecektir (Lowry, 1991, 5-6).

RUS İKİYÜZLÜLÜĞÜ

Ermeni’yi bitirip PKK’ya başlayacak olanların, önlerinde yapacakları çok iş bulunmaktadır. Yalnız, Türkiye’de bölücülüğe destek verenler, kendi ülkelerinde Ermenilere karşı gayet hasis, hatta göz açtırmaz haldedirler. Çarlık Rusyası, kendi yönetimi altındaki Ermeni okullarını kapatırken, Türkiye’de misyoner okulları mantar gibi çoğalmaktadır. Aram Manukyan ve İşhan adlı Ermeniler, “*çetecilik faaliyetlerinden*” Rusya’da idama mahkûm edilirler. Kaçarak Türkiye’ye gelen aynı şahıslar (1896), Van’da Taşnak Komitesinin başına geçerler. Akdamar Adası’ndaki ruhban okulunun öğretimine son verip burada yeni bir sistem kurarlar. Zaten Van’da İttihat ve Halas, Araratlı, Karahaç gibi örgütler vardır. Örgütler, dış destekle Van’da ilk isyan denemesini 2-3 Haziran 1896’da gerçekleştirirler (Kantaracı, Van’da Ermeni İsyanı (1896-1915), *Ermeni Araştırmaları*, S. 5, Bahar 2002; Gazel, 2014, 65-66). Rusya, Kafkasya’da 1885 Şubatında 600, 1897 Haziranında 320 Ermeni okulunu kapatmış, geri kalan 31 okuldan bazıları da öğretmenleri Rus diplomasına sahip olmadığı veya ruhbanları okul yönetimleri için gerekli parayı yatırmadıkları bahanesi ile engellenmiştir. Rusya, 1885, 1887 dışında 1903 ve 1905’te de okul-kilise kapatıp mal müsaderesine devam eder. Ama aynı Rusya, Türkiye’de Ermeni çalışmalarını programlayıp teşkilâtlamakta, teçhizatlandırıp, mali yönden desteklemektedir. Türkiye’deki Ermeni okul, dernek vb. kuruluşlar, Kafkasyalı Rus vatandaşı Ermeniler tarafından organize edilmektedir. Rus desteği, teşviki ile birlikte zihinlerinde, “*bağımsız Ermenistan*” fikri uyandırılmıştır. Bu durum, Ermenilerin, Türkiye’de fırsat bulmalarından da kaynaklanmaktadır. Çünkü Ermeni okulları, kilise ve dernekleri, yasal-dinî dokunulmazlıkla isyan, ihtilâl için birer merkez, silah-mühimmat deposu ve imalathanesi haline gelmiştir (Arslan, 2007, 124-125).

Erzurum Rus Konsolosluğu İkinci Kaçılıryasının, Ortodoks mezhebini kabul eden Ermenilere vaatleri, Rusya’nın Osmanlı sınırına yakın bölgelerdeki Ermenilere askerî eğitim vermesi, Rusya Büyükelçiliğinin Osmanlı ülkesindeki bazı Ermenileri Rus vatandaşı oldukları gerekçesi ile himaye etmesi bilinen gerçeklerdir (Bkz. *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri I-III*).

ÇETELER ÇETELER

Rus destekli İttihad ve Halas, Kara Haç, Ararat (Van), Mektep Sevenler, Şarklı, Ermenistan'a Doğru (Muş), Kilikya (Adana) cemiyetleri kurulmuş, sonra bunlar Birleşik Ermeni Cemiyeti (1880) adı altında toplanmıştır. Cemiyetlerin katı, kıyıcı kuralları da vardır. Kara Haç'ta, sır veren, prensiplere uymayan, listedeki adı üstüne *kara haç* çekilip ölüme mahkûm edilmekte, cemiyet de adını buradan almaktadır. Bunlara Ana Vatan Müdafileri, Silahlılar, Milliyetperver Kadınlar, Şurâ-i Ali (Müdafî Vatandaşlar, Erzurum), Kurban, Yıldırım (Şant, İstanbul) eklenir. *Dernekler, Tiflis'ten yönetilmektedir*. Kendilerine yardım etmeyi, “*devlete bağlı kalarak Ermenilere ihanet*” edenleri öldürmeye, Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde isyan ve kıyımlar yapmaya başlarlar.

Çetelerin amacı, Anadolu'da öncelikle devletin olmadığını düşündürtecek bir ihtilâl, kargaşa ortamı oluşturmaktır. Ağustos 1892'de Londra ve Marsilya Ermeni Komitesi Ortak Sekreterliği tarafından, Adana Ermeni Başpiskoposu'na, oradan da bütün Türkiye'deki Ermeni komitelerine bildirilen mektup, ihtilâl ortamının nasıl hazırlanacağını, Fransa ve İngiltere'de çok yönlü düşünüldüğünü ortaya koymaktadır. Buna göre, telgraf telleri kesilip, personeli durdurulacak, kamu binaları yakılacak, yüksek dereceli memurlar öldürülecek, devlet hazinesi ve nerede para varsa yağmalanacak, silâh depoları ele geçirilecek, hapishanelere saldırılıp mahkûmlar salıverilecek, ardından da Avrupa'ya, Kıbrıs'taki İngiliz komitesi aracılığıyla telgraf gönderilerek isyan hareketi ilân edilecektir. İhtilâle, değişik ülkelerden gelen komitelerin, hangi rolde katılacakları da belirlenmiştir. Amerika'dan gelenler derviş, Atina'dan gelenler köylü, Fransa'dan gelenler Kürt çobanı, İngiltere'den gelenler softa, İsviçre'den gelenler seyis, İtalya'dan gelenler Arnavut kılığında olarak bir araya geleceklerdir. Alman gönüllüler, fellah kılığında katılacaklardır. Ermeni komiteleri, birlikte yaşama düşüncesini yok etmek niyetindedir. Bunun için Ermeni çocuklarının Osmanlı okullarına gönderilmemesi talimatını da verirler. Böylece çocukların, Türklerle “*dostluk bağları*” kurmalarına fırsat verilmeyecektir (Gazel, 2014, 44-46).

İstanbul doğumlu, öğretmen bir Ermeni tarafından kurulan Armenekan terör örgütü, Van'da birçok militan yetiştirir. Silahlı eylemlere hazırlamak üzere eğitimlerini, Van Ermeni Okulunda, Rus Konsolosluk Binbaşısı Kamsaragan verir. Kürt kılığına giren militanlar, güvenlik güçlerine, aşiretlere saldırır, cinayetler işler. Sonradan şöhret kazanan Hınçak, Taşnakla birlikte isyanlar çıkarır. Hınçak, kurucu ve üyelerinin çoğunluğu, Çarlık Ermenisi olan bir teşkilattir. Ermenice, “*çan, çan sesi, çingirak*” anlamındaki Hınçak, 1897'de İsviçre'de kurulmuştur. Ermenice aynı adla gazete çıkarır, ardından Merzifon, Amasya, Tokat, Yozgat, Trabzon, İstanbul'da örgütlenir. Marksisttir. İç anlaşmazlıklardan dolayı, kendi üyelerini yabancı ülkelerde, sokak ortasında infaz eden Hınçak, İkinci Meşrutiyet'in ilanına kadar İttihat ve Terakki ile de irtibatlıdır. Birinci Dünya Harbi'nde Taşnak'la birlikte İtilaf Devletleri-Rusya yanında yer alarak, Osmanlı Devleti'ne karşı savaşına devam eder.

TAŞNAK

Tiflis'te kurulan (1890) Taşnaksutyun'un açık adı, Ermeni İhtilalci Cemiyetleri Federasyonu demektir. Diğer örgütleri birleştirip, eğittiği çetelerle terörist saldırılar gerçekleştirmek üzere kurulmuştur. Abdülhamit'in, Ermeni kökenli Osmanlı Dışişleri müsteşarı ve yeğenini göndererek anlaşma teklifini reddeden bu örgüt de Birinci Dünya Harbinde, İtilaf Devletleri yanında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşır.

Ermeni örgütleri, silahlı ilk saldırıları 1882’de dener. 1889-94’te altı isyan ve ihtilâl tecrübe ederler. Osmanlı Devleti, yeterince üzerlerine gidememekte, dış yankıları istedikleri gibi olmakta, Avrupalı devletler destek vermektedir. 1894 yılında İngiltere’nin Van konsolosunun bölge gezileri Bitlis Vilayetine bağlı Sason’da Ermenilerin isyanı ile sonuçlanır⁶. 1895’te ülkeyi kan gölüne çeviren eş zamanlı 27 yerde isyan başlatırlar. Hepsi de Ekim-Kasım aylarında olan isyanlarla, kontrol elden gitmiş, üstünlük; komiteler ve onları destekleyen devletlerin eline geçmiştir. Olaylar sadece Anadolu’da değildir. Kumkapı, Babıali olayı, Osmanlı Bankası Baskını⁷ gibi başkent İstanbul’da da gerçekleştirilir. Osmanlı Bankası baskınında, teröristleri destekleyen güçleri, dolaylı da olsa bir Rus diplomat açıklar. 25 kişi, 14 Ağustos 1896’da öğle üzeri bankayı basmışlar, “*Avrupa’ya son derece küstahça bir teklifte bulunmuşlardır: şayet Avrupa Ermenilerle meskûn yerlerdeki ıslahatı derhal ve kalıcı olarak yapmayacak olursa, içindekilerle birlikte Osmanlı Bankasını hemen havaya uçuracaklardı.*” General, Rusya’nın Erzurum Başkonsolosluğunu yapmış olan Mayewski, “*İstanbul’daki Rus Büyükelçiliği Baştercümanı Bay Maximoff*”un devreye girerek Ermenilerin “*mukaddes*” saydıkları hayatlarının bağışlanmak şartıyla teslim olmalarını kararlaştırdıklarını belirtir. Sonra teröristler, “İngiltere Büyükelçisi Sir Edgard’ın yatına götürülür. Bir-iki gün sonra kendilerini Marsilya’ya, hürriyet şehrine, götürecek olan Fransız gemisine bindirilirlen.” Bu şehirde de bir hapisanede gözaltına alınırlar. Belirli bir süre sonra bunların, “*salıverildiklerinden kimsenin şüphesi olmamalıdır. İstanbul’daki fulleriyle, hemcinslerinden yüzlercesinin akan kanından hiç vicdan azabı duymayan bu kimseler, şimdi istedikleri gibi sokaklarda dolaşmaktadırlar.*” (Mayewski, 1986, 52-54).

İşin garip ve anlaşılmaz yanı, emperyalist güçlerle bağlantılı olarak Osmanlı Devleti’ni çıkmaza sokmaya çalışan Ermeni olaylarına Jön Türklerden önemli bir grubun da destek vermesi, hatta bu olaylar vesilesiyle kendi devlet ve yönetimine düşmanlık göstermesidir. 5 Ekim 1895’te, İbrahim Temo, İshak Sükuti, İsmail İbrahim, İttihad-ı Osmani Cemiyeti adına bir beyanname yayınladılar. Müslümanlarla Türkler’e çağrıda buldukları beyanname, Ermenilerin Bâb-ı Ali’yi basmaya kadar varan davranışlarının sebebi istibdat rejimidir, Türkler de bütün Osmanlılar gibi müstebit idareden ıslahat ve hürriyet istemektedir. Cemiyet de bu maksat için çalışmaktadır. Onun için Müslümanlar, Ermenileri cezalandırmak yerine Bâb-ı Ali’yi (başbakanlık), Şeyhülislam konağını, Yıldız Sarayı’nı (devlet başkanlığı) basmalıdır. Ayrıca yabancıların dikkatini çekmek üzere İbrahim Temo’nun gayretiyle Fransızca kaleme alınan bir açık mektup, büyük devletler ve saraya gönderilir (Özgen, 2015, s. 1595). Okumuş zümre, devletin değil saldırganların ve onların gerisinde duran emperyalist devletlerin yanında yer almayı, ilerleme-gelişme görerek tercih eder.

⁶ Sason olaylarının tertiplenmesinde doktorluk görüntüsü altında Sason köylerini gezen Hamparsum Murat Boyacıyan’ın da önemli rolü olmuştur. Boyacıyan, daha sonra II. Meşrutiyet Meclisinde Kozan Mebusu olarak görev yapmıştır (Özgen, 2014, 545).

⁷ Karekin Pastırmacıyan’ın başında bulunduğu 26 Ermeni, ellerindeki el bombaları, dinamit ve tabancalarla 26 Ağustos 1896’da bankayı basarlar. Amaç, Avrupa ülkeleri ve Rusya’nın dikkatini çekip, Osmanlı Devleti’ne müdahale etmelerini sağlamaktır. Baskın sırasında dışarıdaki teröristler, sadrazamı kurşunlarlar. Ermeni evlerinin pencerelerinden, halkın üstüne kurşun ve bomba atılır. Bu arada hamalların kapışmasıyla iş büyür. 1015’i Ermeni, 40’i Müslüman olmak üzere 1100 insan sopalarla öldürülür. Sonuçta, Rus elçiliğinden görevlendirilen Ermeni asıllı bir tercüman aracılığı ile işgalcilere serbestçe ülkeyi terk etme güvencesi verilir. Onlar da bir Fransız vapuruna binerek, zarar görmeden Marsilya’ya ulaşırlar. Yalnız Karekin Pastırmacıyan, 1908’de tekrar İstanbul’a dönerek Osmanlı Meclis-i Mebusanı’nda, Erzurum milletvekili olarak bulunur. 1915 Van isyanına katılır. 1918’de Ermenistan’ın ABD elçiliğini yapar (Gazel, 2014, 67-68).

Bu olayları, Osmanlı Devlet başkanına suikast takip eder (21 Temmuz Yıldız Suikastı)⁸. Meşrutiyette, İstanbul'daki vaka ile Adana isyanı 31 Mart'ta (13 Nisan) aynı gün başlatılır⁹. Olaylarda suçlu görülen Müslümanlar, başta Bahçe Müftüsü olmak üzere asılırken sadece bir Ermeni idam edilir. İdam kararı verilen 39 Ermeni affedilir (Arslan, 2007, 131).

Talât Paşa, 31 Mart 1909'daki Adana olayları için, Ermeniler tarafından "*katliama sebebiyet vermek suretiyle Avrupa'nın dikkat nazarlarını üstlerine çekmek ve Kilikya'da muhtar bir Ermeni birliği vücuda getirmek olduğunda şüphe yoktu*" der. Kendisi bu olayların ardından İçişleri Bakanı (Dâhiliye Nazırı) olmuştur. Onun için sorumluları cezalandırmak istemektedir. Olaylarda etkisi görülen müftü ve diğer Müslümanların cezalandırılmalarında ısrar eder. "*Bunun üzerine mahkeme müftüğü ve ortaklarını idama mahkûm etti. Ve bu idam kararlarının nazırlar heyetince tasdikini temin eden yine ben oldum. Hafifletecekleri kanaatinde idim. Komitelere karşı daima azami müsamahayı gösterdim ve onların hakiki maksatlarını bilmiyormuş gibi hareket ettim. Fakat hükümetin bu hareket tarzı komitelerin ihtiraslarını hafifletmek şöyle dursun, onları bilakis takviye etti.*" (Talât Paşa, 1998, s. 16).

Berlin'de bir Ermeni maşanın kurşunu ile 15 Mart 1921'de şehit edilen Osmanlı İçişleri Bakanı ve sonra Başbakanı olan devlet adamı bunları anlatıyor. Ne yazık ki, teröriste yaranmanın mümkün olmadığını anlamaktaki gecikme, telafi edilemez zararlar doğurmuştur.

GARİP İLİŞKİ

İttihat ve Terakki'nin, Ermeni örgütleriyle sonraki düşman konumu, önceki tavrıyla kıyaslanırsa, şaşırtıcı ilişkileri vardır. Partinin, Paris merkezi (harici merkez) aracılığıyla Ermenilere, "*dâhili işlere iştirak*" teklifinde bulunulmuştur. Ermenilerin, ayrılıkçı programlarının, Paris merkezi tarafından bildirilmesine rağmen, Selânik'teki iç merkez (dâhili merkez) "*Ermenilerle yeniden müzakereye girişmeye adeta icbar*" eder. Amaç, Osmanlı yönetimine karşı Ermeni örgütlerin desteğini almak, Meşrutiyeti ilân etmektir. Ermeniler, görüşmeleri kabul etmişlerdir. Bu vatana karşı silahlı eylemlerde bulunan Ermeni örgütlerine İttihat ve Terakki'nin teklifi şudur: "*Cemiyetin teşkilatı henüz zayıf olan İstanbul ve Selânik merkezleri ile birlikte hareket etmeleri ve hiç kimseye zarar vermeden oralarda geceleyin*

⁸ İsyandar ardından Osmanlı sultanını öldürerek, dünyanın müdahale etmesini sağlamak fikri ile Kristafor Mikaelyan, İstanbul komite başkanı olarak harekete geçer. Üzerinde Rus elçiliğinin verdiği Rus pasaportu vardır. Belçika'dan Charles Eduard ve eşi bomba yapıp patlatma eğitimi için getirilir. Padişahın selamlık törenleri takibe alınır. 300 kg. kaliteli patlayıcı alınır. Viyana Nesel Dofer araba fabrikasına, arabacının oturma yeri 45 cm. genişliğinde olan özel ve sık bir araba ısmarlanır. Arabacının oturma yerine 120 kg patlayıcı, 500 adet kapsül yerleştirilir. 21 Temmuz 1905 Cuma günü, bir buçuk yılda planlanıp hazırlanan suikast gerçekleştirilir. Ama Sultan, Şeyhülislam Cemalettin Efendi ile bir-iki dakika sohbet edince, patlamadan sağ kurtulur. Patlamanın olduğu yerde, büyük bir çukur açılmıştır. İnsan, araba, at etleri savrulmuştur. İnceleme sonucu Belçikalı Joris, idama mahkûm edilir. Belçika, Osmanlı Devleti'ne tehditle karışık bir rica mektubu göndermiştir. Sultan, huzuruna kabul ettiği Joris'i, cebine beş yüz altın koyarak affedip Avrupa'ya gönderir. O da Osmanlı'ya hizmetlerde bulunur. Başka idam edilen de olmaz (Gazel, 2014, 113-117). Bomba olayında, Kristafor Mikaelyan, Joris'i anlamak mümkündür. Ama onların, Osmanlı devlet başkanına düzenledikleri suikastı alkışlayan, Tevfik Fikret ve öncüsü olduğu zümrenin zihin dünyasını anlamak zordur. Osmanlı Devleti'ndeki kültürel yabancılaşma ve yıkım sürecinin hızlanmasında, kendi devletini düşman gören, düşman kültürünü yücelten anlayışın rolü yüksektir. Tevfik Fikret'e benzer bir anlayış, Jön Türk liderlerinden İbrahim Temo'da da vardır. Abdülhamid'e karşı düzenlenen bombalı suikast girişiminde Temo, etkin bir rol alır (Şükrü Hanioglu, "İbrahim Temo", DİA, c. XXI, İstanbul 2000, s. 354). Arnavutluk bağımsızlık hareketinin öncülerinden Ohrili İbrahim Naci (Derviş Hima)'nın fikir babalığı, kasalığı ve "bir numaralı destekçiliğini" yapan, "Türk'e fırsat verme ya Rabb dehre sultan olması" anlayışının sahibi olan da İbrahim Temo'dur (Özgen, 2008, 116).

⁹ Adana bölgesinin en zenginleri Ermenilerdir. Pamuk tarımı ve ticaret Ermenilerin elindedir. Nüfus olarak da 60 bin kadar Ermeni vardır. Buna karşılık 450 bin kadar Müslüman/Türk, 25 bin Arap Uşağı, 10-15 bin Rum bulunmaktadır. Kanın gövdeyi götürdüğü çatışmalar, 23 Nisan 1909'da Hareket Ordusu'ndan bir kısım asker şehre girdiği halde devam eder. 25 Nisanda bazı Ermenilerin, Adana'daki askeri kışlaya silahlı saldırıda bulunması üzerine daha da alevlenir. Kargaşa ortamı, kazalardan köylere kadar yayılır (Gazel, 2014, 128).

birer bomba atılması” (Talât Paşa, 1998, 43-44). İttihat ve Terakki'nin teşkilat içindeki en önemli lideri olarak Talât Paşa'nın hatıralarında, âdeta mazeret havası içinde itiraf ettiği bu bilgi önemlidir. Paşanın teklifini, Ermeniler, İstanbul ve Selânik'te böyle eylemler yapamayacaklarını söyleyerek reddetmişlerdir. Meşrutiyetin ilanı ile, komite reisleri, sürgündeki Patrik İzmirliyan Efendi İstanbul'a dönerler. Ortak toplantılar, törenler, dualar, yeminler yapılır, dostluk tezahürleri gösterilir. Ermeniler, programlarını İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne *“ibraz ederler”*. Böylesine bir irtibatın sonucunu da aynı paşa belirtir: *“Taşnak ve Hınçak Ermeni komiteleri 1908-1918 senelerinde Türkiye dahilindeki ihtilalci faaliyetlerini genişletmek ve halkı silahlandırmak hususunda büyük gayret sarf ettiler.”* (Talat Paşa, 1998, 45).

Sonuçları kanlı olan Adana isyanından sonra I. Dünya Harbine kadar, büyük çaplı silahlı eylem görülmez. Ama Ağustos 1914-1915'te 16 ayrı kanlı isyan başlatılacaktır.

1880-1914 arasında 40'tan fazla isyan çıkarılmıştır. Daha önce harekete geçen Sırp, Yunan ve Bulgarlarla aynı yol izlenmektedir. Yalnız ülkenin hiçbir yerinde nüfus olarak çoğunluğa sahip değildir (Sarıay, 2007, 137). Terörle iki hedefi birden vurmaktadırlar: Müslüman nüfus öldürülür, göçe zorlanıp azaltılırken diğer yandan da Batı dünyasına *“Ermeniler katlediliyor”* yaygarası yapılmaktadır. O zaman isyanlar, farklı desteklerle Ermeni ayrılıkçılığını hedefe ulaştıracaktır. Burada Batılı devletler imdada yetişir. Emperyalistlerin bastırması, Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine *“ıslahat”* daha doğrusu Ermeni bağımsızlığının alt yapısını hazırlama çabalarını hızlandırır. ***Zira İngilizlerin kabul ettirdiği, altı vilayette (Vilayât-ı Sitte: Van, Erzurum, Bitlis, Sivas, Diyarbakır, Mamuretülaziz) bir Genel Komiser yani genel vali yönetiminde özerk Ermenistan'ın yolu açılmaya başlanmıştır. Birleşik iller; bir genel vali, üyelerinin yarısı Hıristiyan olan genel meclis tarafından yönetilecek, Hıristiyan müfettişler tarafından denetlenecektir. Anlaşmazlık olursa Avrupalı büyükelçiler hakemlik yapacak, konsoloslar denetleyecektir.***

Altı vilâyet yaklaşık 250 bin kilometrekare topraktır. Rusya işgalindeki Kars da katılırsa 300 bin kilometrekarelik alandır. Bu başlangıcı sağlayan İngiltere'nin iki yıl sonraki resmî belgelerinde bölge Ermenistan diye anılmaya başlanacaktır.

Osmanlı Devleti, gerçekten bu açık bölünme zorlaması olan *“proje”* doğrultusunda, biri Norveçli (Hoff: Van, Bitlis, Elazığ, Diyarbakır); diğeri Hollandalı (Westenen: Trabzon, Erzurum, Sivas) iki müfettişi atar. Yalnız aynı yıl Birinci Dünya Harbi çıktığı için iki Avrupalı müfettiş, geri dönmek zorunda kalır (Arslan, 2007, 134). İngiliz, Fransız ve Ruslar; *“reform”* adı altında planladıkları bölme, parçalama siyasetlerini artık Dünya Harbi boyunca kanla, silahla gerçekleştirmeye çalışacaklardır. Ermeni örgütlere ise; saldırgan, işgalci dış güçlere yerli işbirlikçi olarak, üzerinde yaşadıkları vatan ve devlete karşı savaşmak, tarihin ender tespit ettiği ihaneti gerçekleştirmek düşecektir.. Rus ileri hareketini kolaylaştırma, Van'ın işgalini sağlama, o gizlenemez hizmetlerden bazılarıdır.

Erzurum, Bitlis ve Van vilayetlerinde Rus konsolosların himayesinde Ermenilerin bir karışıklık çıkarma hazırlıkları 1907'de bilinmektedir (*Ermeni-Rus İlişkileri III*, 17-19). Osmanlı Devleti, 1908 Nisan'ında Ruslarla arada bir savaşın çıkması halinde *“Van'a hücum etmek niyetiyle iki bin kadar Ermeni'nin el-yevm Selmas ve havalisinde”* toplandıklarını haber almıştır. Rus, Ermeni subayları kumandasındaki Ermeniler, Rusların Tebriz'e yığdıkları silah ve cephane ile takviye edilmişlerdir (*Ermeni-Rus İlişkileri III*, 38-39). Sonra başka haberler daha alınır. Bunlara göre Müslümanlarla Ermeniler arasında çıkabilecek bir çatışmada,

Rusya'nın yardımını istemek üzere Ermeni patriği Petersburg'a gitme hazırlıkları yapmaktadır. Azerbaycan Ermenileri, Rus Çarı'ndan yardım istemektedirler. İngilizlerden para alan Taşnaklar, Rus-Osmanlı savaşı çıkarma çabasındalardır. Rusya, ihtilâl çıkarmak için Osmanlı sınırlarına çeteler gönderme hazırlığı yapmaktadır. Ermeni kasabı Antranik, Kafkasya'ya gönderilmek üzere Rusya tarafından çağrılır. Ermeniler, Ruslar tarafından organize edilerek, Osmanlı Devleti ile savaşmak için cepheye sevk edilirler..

Rusya, Türkiye'yi yeniden küçültme niyetiyle, Balkanlarda Bulgaristan'ı, Doğu Anadolu-Kafkaslarda da "*kurmak istediği muhtar Ermenistan'ı*" kullanarak, Türkiye'yi çember altına almak istemektedir. Ermeniler, sevmedikleri halde Ruslara meyletmişlerdir. Hınçak, Taşnak, Ramgavar gibi millî Ermeni birlikleri, Ermeni Patriği ile birleşip Açımiyasanlığ Katogigosu'nun tavassutuyla Nubar Paşa reisliği altında bir heyet oluştururlar." Nubar Paşa heyetinin ve komisyonunun İstanbul'da Rus hükümeti ve sefaretinden talimat aldığını, "*bizim temasta bulunduğumuz Ermeni Komiteleri gizlemek lüzumunu dahi hissetmediler.*" (Talât Paşa, 1998, 21).

İttihat ve Terakki, öteden beri Ermeni komiteleri ile görüşmektedir. Paşa, bu görüşmelerden birisinin I. Dünya Harbi günleri öncesinde yapıldığını anlatır. Yabancı müdahalelerinden yüz çevirerek, ıslahatın birlikte yapılması teklifini, Ermeniler reddetmiştir (Talât Paşa, 1998, 23). Dahiliye Nazırı olarak Talât Paşa, 28 Temmuz-14 Ağustos 1914 tarihleri arasında, Erzurum'da toplanacak olan Taşnak 8. Büyük kongresine, mutemet iki İttihatçı ile haber gönderir. Bahattin Şakir ve Naci Bey'le gönderilen haber, Rusya ile savaşın kaçınılmaz görünmesi üzerine, Ermeniler için kabul edilen tavizleri içermektedir. Ermenilere, Osmanlı tebaası olarak yanımızda yer almaları karşılığında Erzurum, Van ve Bitlis vilâyetlerinin bazı bölgelerinde savaştan sonra özerklik bahşedilecektir (Gazel, 2014, 148). İki mutemet adam, devlet adına gidip durumu bildireceklerdir. 28 Temmuz 1914'te, iki görevli Taşnak liderleri ile görüşüp teklifi iletirler. Ama Ermeni liderler, "*zil takıp oynayacaklarına*" teklifle ilgilenmezler. Savaşta, tarafsız kalmayı seçtiklerini belirtirler. Çünkü Rusya, Ermenilere sadece Kafkas Ermenistanı'nı değil, Doğu Anadolu'daki Osmanlı topraklarını da kapsayan bağımsız bir devlet vaat etmiştir. Çar II. Nikola, Kafkasya'ya kadar gelerek Ermenilere güvence verince, Tiflis'teki Ermeni Ulusal Konseyi; "*Ermeniler, Rus ordusunun şanlı saflarına katılmaya ve kanlarını Rus zaferi için akıtmaya hazırdırlar.. Rus bayrağı İstanbul ve Çanakkale Boğazlarında özgürce dalgalansın, sayın Majesteleri, sizin iradenizle Türk boyunduruğunda kalan halklar özgürlüklerine kavuşsunlar. Hristiyan inançlarından dolayı acı çekmiş olan Türkiye'nin Ermeni halkı, Rus koruması altında yeni ve özgür bir yaşama kavuşsunlar*" bildirisini yayınlamıştır. Ermeniler, gönüllü, istekli olarak kendilerini Rusya'nın kullanımına sunmuş bulunmaktadırlar. Binlerce Ermeni, Rus ordusunda silah altına alınır, biner kişilik dört Ermeni gönüllü birliği kurulur. Gönüllülerin komutanı, Osmanlı meclisindeki eski Erzurum milletvekilidir. Rusya tarafına geçip Osmanlıya karşı savaşanlar Kafkasya tarafında, geride kalanlar da Osmanlı askerî harekâtını başarısızlığa uğratmak için çalışacaklardır (Gazel, 2014, 150-151). Bu bağlamda, Rus ordusunda çok Ermeni yer alır. Ruslarla İran'da karşı karşıya gelen Osmanlı kuvvetlerinin savaştığı komutan Ermeni asıllı Nazarbegof'tur. 1918'de Müstakil Ermenistan Harbiye Nazırı olan Nazarbegof ile İran'daki hasmı Halil Paşa, Erivan'da görüşmüşlerdir. Ruslar, Birinci Dünya Harbi sırasında Van Gölü'nün güneyindeki dağlarda bulunan ve bölgeyi savunan Osmanlı 36. Fırkası'na iki Ermeni taburu ve bir Kazak süvari alayı ile saldırı düzenlerler (Sorgun, 2007, 109, 117, 300).

Felâket, kademe kademe geliyor demmiştir. Bundan sonraki arşiv belgelerinden bazıları şöyledir: Kars ve Ardahan civarında Ermenilerin katlettiği Müslüman sayısı otuz bine ulaştı. Rus askerî desteği ile Ermeniler, Van Hoşab kazasında aşiretlere saldırarak çok sayıda Müslümanı öldürdüler. Ruslar, Erzincan'da Müslüman ahaliyi toplayarak Ermeni komitelerine teslim ettiler (*Ermeni-Rus İlişkileri III*, 85, 115, 119, 131, 143, 151, 154 vd.). O günler Erzincan'ı gören Ahmet Refik, yirmi bin nüfusu olan şehrin, üç-dört bin kişi bile kalmadığını, Rus işgalinden sonra duranların fakir, aciz halk olduğunu bunların da yedi yüze yakın kısmının Ermeniler tarafından “kesilmiş, öldürülmüş, yakılmış ve kuyulara atılmış” olduğunu anlatır. Osmanlı ordusu kurtardıktan sonra ölümlerin toplanması uzun sürmüş, “bu korkunç kan ve sefalet manzarası karşısında, karlı dağlar, bahara hazırlanan ovalar, henüz çiçeklenen ağaçlar, sessiz ve cansız” kalmışlardır (Ahmet Refik, 1998, 54-55). Benzer durum, Ilıca-Erzurum'da da vardır. Ilıca'ya gelince ovanın solunda kalan köyler tamamen harapdır. “Ermeniler en çok burada zulüm ve işkence yapmışlar. Çoluk, çocuk, kadın erkek, köyün sakinlerinden birçoğunu öldürmüşler. Köyde tek bir nüfus bile kalmamış.” Ahmet Refik, 1998, 66).

Acı büyüktür. Bundan sonraki haberler şöyle gelir: Ermeni ihtilalciler Van'ı ele geçirdiler.. Ermeni ve Rusların Müslüman halka büyük mezalimi.. Hamile bir kadının karnını yarararak çocuğu çıkarıp kafasını kesme, Amerikan müessesine götürülen kadın ve kızların kirletilip işkenceye uğratılmaları, kadın ve çocukların diri diri yakılmaları, kızların alenen ve suret-i vahşiyane namuslarının kirletilmesi, Müslüman kadın ve kızlardan ayrılan on beşinin akşam eğlencesinde çırılçıplak soyularak “Haydi namaz kılın bakalım, nasıl kılıyorsunuz” diye cebrettikten sonra kirletilerek çeşitli işkencelerle öldürülmeleri.. Burada öldürülen kadınlar şanslıdır. Çünkü Han Osman adlı bir Müslüman öldürüldükten sonra üç kız ve iki gelini, söz ve yazıyla anlatılamayacak alçaklığa uğratılırlar. Durumlarını kabullenemeyen kadınlar, intihar ederler.. Tandır başında ekmek pişirirken Ermenilerin eline düşen Vanlı Zeliha'nın çilesi çok daha başkadır. Altı aylık çocuğu, gözlerinin önünde tandıra atılarak pişirilir ve yemesi emredilir. Yemediği için bir bacağı tandıra sokularak yakılır.. Anlatmakla bitmeyecek anlatılmaması gereken, insanın içini, ruhunu zehirleyen vahşetlerden bir kısmıdır bunlar.

Bir Hıristiyan yazarın ifadesiyle sonuç şudur: Ermeniler, “6 Mayıs günü, Van eyaletini Müslümanlardan temizlenmiş olarak Rus kuvvetlerine teslim ettiler”. Rus Çarı II. Nikola, Ermenilerin bu gayretini, Ermeni komitelerine “Rusya'ya yaptıkları hizmetler sebebiyle teşekkür” telgrafı göndererek kutlar (Binark, 2007, 55-59). Van'da 35-40 bin civarında Ermeni buluşmuş, şehirden çıkma fırsatı bulamayan 20 binin üzerinde Türk katledilmiştir. Van valiliğine Ruslar tarafından Aram Manukyan seçilmiş, ilçelere de Ermeni kaymakamlar gönderilmiştir (Maleville, 1998, 29; Alpaslan, 2007, 109). Binlerce Ermeni, yeni Ermeni devletine doğru koşmaya başlamıştır. Temmuz ortalarında, Van yöresinde toplanmış en az 250 bin Ermeni vardır. Yalnız geri çekilirken Rus ordusuna, “ölü doğmuş olan devletin işlediği cinayetlerden dolayı bir cezadan korkan binlerce Ermeni eşlik” edecektir (Maleville, 1998, 29).

Vahşet devam edecek, tepkileri de bir ölçüde büyük olacaktır..

Konya’da, kazalarında Van muhacirleri niçin çoktur? Bugün önemli yerlerde, seviyelerde bulunan bu insanlar, atalarının dün çektiklerini aile büyüklerinden dinleyerek niçin yayınlamazlar? Vahşetin utanç verici düzeyinden dolayı mı? Ondan utanması gereken kendileri midir? Yoksa etnik histeriye kapılmış sürüyü silahlandırıp, acımasızca kullanan devletler ile maşaları mı utanmalıdır?

Siyasetçilerin aksine, Fransız hukukçu Maleville’in durum tespiti çok nettir: Ermeni azınlığın yoğun bulunduğu yerlerdeki ayaklanmanın 1915 başlarında Ruslara karşı savaşan Osmanlı orduları için ne kadar yaygın ve tehdit edici olduğu buradan belirgin bir biçimde anlaşılmaktadır. Burada, açık ve seçik olarak düşman karşısında ihanet olgusu söz konusudur. Aslında Ermenilerin bu tutumu günümüzde, Ermeni iddialarının lehinde olan yazarlar tarafından küçümsenmekte ve hatta açıkça inkâr edilmektedir: Zira gerçekten rahatsız olmaktadırlar (Maleville, 1998, 30).

24 NİSAN “SOYKIRIMI”

Birinci Dünya Harbi’nin başlaması ve Türkiye’nin Almanya yanında talihsiz bir oldu-bitti ile harbe sokulması, Ermeni örgütler için bir fırsat olarak değerlendirilir. Filistin Cephesi’nde, İngilizlerle anlaşılan Yahudi örgütlerin Mehmetçiği arkadan vurması gibi, Kafkas Cephesi’nde de Ermeniler, vatandaşı oldukları devleti arkadan vurarak bağımsız Ermenistan’ı kurmak üzere harekete geçerler. İçinde Osmanlı milletvekili olan Vahan Papazyan, Karakin Pastırmacıyan, Viramyanyan’ın da bulunduğu *binlerce Ermeni gönüllü, Kafkasya’ya geçerek Osmanlı ordusuna karşı savaşa başlar*. Erzurum meb’usu Pastırmacıyan 3. Ordudaki bütün Ermeni subay ve erleriyle Rus tarafına geçmiştir. Müslüman köylerin halkını, merhametsizce yakmak, katletmek için Ruslarla birlikte Türk arazisine girmiştir. Bunun üzerine Türk Hükümeti, henüz ordudan kaçmağa muvaffak olamayan Ermeni neferlerini toplayarak yol inşasında yahut dağlık yerlerde erzak naklinde kullanmağa mecbur olur. Bu arada, Dâhiliye Nazırı Talât Paşa’ya Hınçak lideri Sabah Gülyan, bir suikast hazırlar. Ama tetikçiler, İstanbul’da yakalandığı için (Ekim 1914), suikast önlenmiştir. Konya’dan Erzurum’a kadar yolculuk ve ordu için lojistik destek at, eşek, katır sırtında yapılmak durumundadır. En az iki ay süren bu ulaşım güzergâhı, Rusların desteğini alan Ermeni çeteler tarafından kâbusa çevrilmiştir. Başta Çanakkale olmak üzere ordu cepheye savaşırken, ardı ardına patlatılan isyanlar, isyan dışı yerlerdeki Ermenilerde yakalanan silah, bomba, ihtilâl hazırlığını ele veren şifre belgeleri, devleti harekete geçirir. Bu arada 1 Ağustos 1914’te Karargâh-ı Umumi Harekât Şubesi başkanı Albay von Kressentein, tehcir uygulamasının yapılması gerektiğini savunmuştur¹⁰. Eylül 1914’te Dahiliye Nazırı Talât Bey, Taşnak komitesinin ileri gelenlerine,

¹⁰ Kressentein’in 30 kadar üst düzey Alman subaya verdiği brifingde öne sürdüğü üç tehcir bölgesi vardır. Birincisi, tüm Ege kıyılarındaki Yunan, Rum asıllıların ortadan kaldırılıp Yunanistan’a gönderilmesidir. Çünkü savaş başladığında “İngiliz ve Fransızlarla birlikte hareket edeceklerdir.” İkincisi Kilikya’daki Ermenilerdir. Rusya’da gerilla savaşına uygun tüfek, tabanca, küçük çaplı bomba ve bomba malzemeleri gelen Ermeniler, “petrol ve Basra su yolları bölgesine uzanan Bağdat Demiryolu projemizi İngiliz ve Rus telkinleriyle tehdit ediyorlar. Bunların da aynı şekilde ortadan kaldırılması gerekir.” Üçüncüsü, Doğu Anadolu’daki Ermenilerin tehdit olmaktan çıkarılması ile ilgilidir. “Rusların elinde ve emrinde olan Ermeniler, Almanya’nın Kafkas petroleri ve İran Körfezine yönelmemizde ciddi bir engel teşkil edeceklerdir.” Ruslar, “Van, Erzurum, Muş, Bitlis ve çevresindeki Ermenileri Türklere karşı silahlandırıyor görünüşü altında asıl Almanların önünü kesmeyi ve durdurmayı planlamaktadır. Buralardaki Ermenilerin de oralardan ayıklanması gerekir.” (Gazel, 2014, 154). İlk tehcir fikri, Tehcir Kanunundan bir yıl önce Alman Kressentein tarafından dile getirildiği gibi, tehcire benzer ilk uygulama da Amiral Von Usedom’un Eylül 1914’teki isteği, Enver Paşa’nın alt yapı hazırlığı ile Ege bölgesinde uygulanır. Çanakkale’ye kadar olan kıyı bölgesinde olan Rum halk, öncelikle Ege Adalarına, olmazsa Anadolu’nun iç bölgelerine gönderilecektir. Hazırlanan rapora göre, Ayvalık çevresinde 120 bin, Çanakkale mıntıkasında 90 bin, İzmir’de 190 bin, Urla tarafında 130 bin, Aydın çevresinde 80 bin, Akhisar, Manisa, Alaşehir, Uşak’ta 150 bin Rum vardır. Ticaretin tamamı gayri Müslimlerin

Erzurum Milletvekili Vartkes Efendi'ye, "Ermenilerin isyan ve ihtilâl hareketlerine yönelmeleri halinde çok şiddetli tedbirlerle karşılaşacaklarını" bildirir. Meclis-i Mebusan reisi, ihtilâl komitelerinden olan Ermeni milletvekillerini, Ermenilerin ihtilâlden vazgeçmeleri konusunda uyarır. Fakat Ermeni milletvekillerinden Vahan Papazyan, Karakin Pastırmacıyan, Kafkasya'ya geçerek Osmanlı Ordusuna binlerce Ermeni gönüllü ile birlikte cephe alırlar (Gazel, 2014, 163-164, 178).

Aslında Osmanlı Devleti'nin terör örgütünü, beşinci kol faaliyetini cezalandıracak hukuki alt yapısı vardır. Devletin tebaasını, devlete karşı isyana teşvik ve tahrik etme maksadı ile isyan ortaya çıkaran, tebaanın bir kısmını diğer bir kısmına karşı silahlandırıp, mukateleye sebep olup fesat ortaya çıkaran, katliam gerçekleştirenlerin idam olunacağı bilinmektedir (*Düstur*, Tertip I, c. I, (Mad. 55, 56) s. 547-548).

Bu sıralar Ermenilerin durumunu, İstanbul'daki Ermeni Piskoposu Gevond Turyan, haftalık bir Ermeni dergisi olan *Dadjar*'da makaleler halinde anlatır. 1915 yılında bu makalelerini bir kitap halinde toplar. 1917 yılında kitap halinde İstanbul'da yayınlanan (*A Qui La Faute? Aux Partis Revolutionnaires Armeniens* (Hata Kimde? Ermeni İhtilâl Partilerinde), Publication de la Revue Dadjar, Costantinople 1917) Turyan'ın makalelerinde Ermeni Kilisesi ve din adamlarının Osmanlı Devleti'nin yıkılmasındaki rolleri açıklanır. İtiraf gibi olan bu açıklamaların sahibi ruhani Gevond Turyan, cezasız bırakılmaz. 24 Aralık 1933'te hainlikle suçlanarak New York'taki Ermeni Kilisesine bir ayını idare etmek üzere geldiğinde, Taşnak teröristleri tarafından "davaya ihanet ettiği" gerekçesi ile bıçaklanarak öldürülür. Turyan, "dini merkezlerin silah depoları, komplo ocakları olduğunu, dini liderlerin kendilerine güvenen halkı isyana teşvik ettiğini, vaazlarda yüce sözler, İncil telkini yerine isyan, kin, intikam, alçaklık, rezillik" telkin edildiğini açıklamıştır. Bu durum, komitelerin nankörlüğü, şan, şerefle yaşama imkânı bahşeden ülke üzerinde kin, nefret, ayrılık tohumları ekme çabasıdır¹¹.

elinindedir. Aralarında Yunanistan'dan gelen sahte kimlik sahibi papazlar, casuslar, öğretmenler bulunmakta, Midilli, Sisam, Sakız adalarında Rum gençler silahlı eğitim görmekte, dönüşlerinde de silah ve teçhizatlarını birlikte getirmektedir. 1877-78'de Balkanlar ve Kafkaslardan bir milyondan fazla insan kaçırılarak Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Balkan Savaşları sırasında yaşanan tehcir korkunçtur. Batı Trakya, Makedonya, Arnavutluk, Ege Adaları kaybedilince, Türkler öyle kitle olarak kırıldılar ki, "derelere doldurulan Türk cesetlerinin üstünden" Bulgarlar, Rumlar geçer. Kırımdan canını kurtarabilen yüz binler yollara düşüp İstanbul'a can atar. Kuşçubaşı Eşref'in rapor ve bu telkinleri ile, Teşkilât-ı Mahsusa önderliğinde, Ege bölgesindeki Rumlar üzerinde ciddi bir yıldırma, bezdirme politikası uygulanır. Önemli miktarda Rum, Yunanistan'ın elindeki Ege Adalarına gider (Gazel, 2014, 160-162).

¹¹ Kaçaznuni'den önce Piskopos Gevond Turyan'ın açıklaması şöyledir: "Dini cemaatler, uzun zamandan beri, Ermeni İhtilâl Partileri'nin inkılâp ocakları olmuş ve en şeytanî programlar buralarda hazırlanmıştır. Dinî merkezler, silâh depoları ve komplo ocakları olmuştur.. Dinî liderler, söz ve yazı ile kendilerine güvenmiş olan halkı isyana teşvik ediyorlardı. Artık vaazlarda yüce sözler ve İncil'in doktrini zikredilmiyordu. Sadakat ve doğruluk yerine isyan; insanlık yerine kin ve intikam; ahlâk yerine alçaklık ve rezillik vaaz ediliyordu.. Dinî liderler, komiteler tarafından organize edilmiş bayramlara, toplantılara, törenlere başkanlık ediyorlardı. Ne Ermenilerin en yüksek dinî lideri Eçmiyadzin Katogigosu, ne Ermenilerin kaderini omuzladığını iddia eden en yüksek kilise yetkilileri, ne bu ihtilâl partilerinin yetkili şefleri, ne de diğer Ermeniler, Türkiye dışında, bizim diğer hiçbir otoritenin hakimiyeti altında varlığımızı korumaya muktedir olamadığımızı ne açıklayabildiler, ne de kavrayabildiler.. Ermeniler, 600 yıldan beri, başka hiçbir millet tebaasının ne gördüğü, ne tanıdığı geniş bir sosyal ve dini hürriyetten istifade ederek Türkiye'nin toprağında Türkler ile yan yana yaşadılar.. Bu hain nankörler (komiteler), bu densizler, gerçekleri inkâr etmişler ve en itibarlı tebaa olarak, şanla, şerefle yaşama imkânı bağışlayan bu ülke üzerinde kin, nefret ve ayrılık tohumları ekmişlerdir." (Yıldırım, *Ermeni Kronolojisi 2*, 216-217; Küçük, 2014, 25-26; Gazel, 2014, 185). A *Qui la Faute? Aux Partis Revolutionnaires Arméniens*, Constantinople 1917 kitabı, *Dadjar* adlı Ermenice dergide yayınlanmış makalelerin özeti olarak 70 sahifeden ibarettir. *Dadjar* dergisi Fransızca yayınlanmıştır. Kitabın üzerinde kimin tarafından yazıldığı belirtilmemiştir. Makalelerin Ermeni Piskoposu Gevond Turyan tarafından yazıldığını E. İlder kaydetmiştir (İlder, *Ermeni Kilisesi ve Terör*, 74-75). Bu kitap, A. Ü. İlahiyat Fakültesi kütüphanesinde A. Küçük tarafından görülmüş ve 1990'da haftalık *Yeni Düşünce* gazetesinde değerlendirilmiştir (Küçük, 2014, 26).

Karakışta gerçekleştirilen (22 Aralık 1914-10 Ocak 1915) Sarıkamış harekâtının felâketle sonuçlanması, felâketin büyüğünü davet etmiştir¹². İlerleyen Rus ordusu ve özellikle içlerindeki Ermeniler, Osmanlı ordusunun boşalttığı köy, kasaba gibi her yerde Müslümanları katlederler. Maksat Doğu Anadolu'yu Türksüz, Müslümansız hale getirmektir. Korkunç bir Müslüman Türk/Kürt kıyımı yaşanır. Yüz binlerce Müslüman, Ocak 1915'ten itibaren Kayseri-Konya, Yozgat-Tokat istikametinde azıksız, giyeceksiz evlerinden/yurtlarından birkaç saat içinde sürülürler. Katliam 1915 Nisan ve Mayıs aylarında artarak devam eder. Van çevresinde milletvekili Varamyan, Muş ve Bitlis çevresinde milletvekili Vahan Papazyan Müslüman halkı temizlemeye başlamışlardır¹³. Gözünü körfezlere doğru diken Ruslar, önlerindeki engelleri Ermenilere kaldırmaktadırlar. Ruslar, ateşi elleriyle tutmuyor, Ermeni çetelerine tutturuyorlar. Batı dünyası, Balkan katliamlarına sessiz kaldığı gibi Kafkaslar, Doğu Anadolu'daki Müslümansızlaştırma kıyımına da ses çıkarmamıştır. Almanlar, Bakü ile Bağdat yolunun kesilme ihtimali karşısında, Rusların yaptığına benzer bir tehcirin, Ruslara hizmet eden Ermeni savaşçıların bölgeden uzaklaştırılması için uygulanması gerektiğini düşünürler (Gazel, 2014, 186-187, 193-195).

Sadık Ermenilere zarar vermeden, önemli yerlerde memur olan komite mensubu Ermenilere görevden el çektirilir, ordu içindekiler silahsızlandırılır. 18 Nisan 1915 tarihli hükümet kararı ile, 16-55 yaşları arasındaki Ermenilerin dışarı çıkmaları, dışarıda olanların ülke içine girmesi yasaklanır. Ermeniler, haberleşmelerini Türkçe yapacak, Ermeni gazeteleri kapatılacak, Ermeni çocukları resmi okullarda okuyacak, yeni Ermeni okulu açılmayacaktır (Gazel, 2014, 209). 24 Nisan 1915 tarihli genelge ile de Ermeni komitelerinin kapatılması, belgelerine el konulması, liderlerinin tutuklanması, sakıncalı görülenlerin uygun yerlerde toplanması emredilir. İstanbul'da komite mensubu 235 kişi tutuklanır. İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Wangenheim, 30 Nisan 1915'te Alman Başbakanına gönderdiği raporda, birçok Ermeni ev ve kilisesinde patlayıcı madde, bombalar ve silah bulunduğunu, Ermenilerin 27 Nisan 1915'te Osmanlı hükümetine (Babıali) ve bazı resmî binalara bombalı saldırıda bulunacakları öğrenildiği için, 24/25 Nisan'da 500 kadar Ermeninin tutuklandığını bildirmiştir (Sarınay, 2007, 139). Toplam tutuklanan, 2345 kişidir (Halaçoğlu, 2008, 50). Tutuklananlar arasında ünlü müzisyen Gomidas Vartabet de vardır¹⁴. 26 Nisan 1915'te Başkumandanlık tarafından bütün askeri birliklere, Hınçak, Taşnak ve benzeri örgütlerin, bütün illerdeki merkez ve şubelerinin kapatılıp, belgelerine el konulması, komite başkan ve ileri gelenlerinin

¹² Kendisi de subay ve 1915'te Sevk Komisyonu Başkanı olan Ahmet Refik, Sarıkamış'taki kaybın, bilinenin çok daha üstünde olduğunu kaydeder: "Enver Paşa Sarıkamış'ta, yüz elli bin Türk'ü cehaletine kurban ettiği zaman, kim sesini çıkarmıştı?" (Ahmet Refik, 1998, 190).

¹³ Temizlikten, doğup-büyüdüğü topraklara ihanet etmeyen Ermeniler de nasipenmişlerdir. Van'dan cephedeki askere, cephane götüren 120 çocuktan kırk kadarı dönebilmiştir. Bu çocuklardan, Dr. Refik Bey'le Dr. Maltızyan tedavi etmeye çabalayarak 22'sini kurtarabilirler. Taşnak komitesi, Maltızyan'a, "düşmanlarımıza hizmet etme" haberini göndermiştir. Görevi sırasında insan ayırmamaya çabalayan Dr. Maltızyan, evinden bir hasta tedavisi için çağrılır. 10 Nisan 1915'te göğsünde, "Düşmanlarımıza hizmet edenin akibeti budur" yazısı olduğu halde asılı olarak bulunur (Gazel, 2014, 206).

¹⁴ Gomidas Vartabet Sogomonyan (Kütahya 1869-Fransa 1935), dört bin civarında Ermenice, Türkçe, Kürtçe, Arapça halk şarkısını notaya almış birisidir. 10 Nisan 1915'te İstanbul'daki Türk Ocağı'nda konser vermiş, Hamdullah Suphi tarafından, Anadolu çocuğu olarak övülmüş, Talât Paşa'nın da aralarında olduğu İttihatçılar tarafından dinlenip, alkışlanmıştır. Ama 24 Nisan 1915'te İstanbul'dan Ayaş ve Çankırı'ya sürülen 250 Ermeni ileri gelen arasında bu papaz, 300 kişilik korosu olan müzisyen Gomidas da vardır. Halide Edib gibi dostları, Gomidas'ı alıp İstanbul'a geri getirtirler. Fakat Gomidas, evine geldiğinde eserlerinin, notalarının yırtılıp, talan edildiğini görünce travma geçirir. Şişli akıl hastanesinde tedavi görür. Fransa'da öldüğü 22 Ekim 1935 tarihine kadar hiç piyano çalmaz, şarkı söylemez, beste yapar, koro yönetmez. İttihatçı aşırılığı, Taşnak ileri gelenleri arasında Gomidas'ı da yakmıştır (Gazel, 2014, 207-208).

tutuklanması, gerekli görülen her yerde silah, cephane aranması, zanlıların divan-ı harbe verilmesi emredilir (Gazel, 2014, 217).

Ermenilerin, dünya çapında “soykırımı” iddiasının kaynağı işte bu olaydır. Devlet, tutuklananları, Haydarpaşa’dan trenle Ankara ve Çankırı’ya göndermiş, sonra bunlardan suçsuz görülenlerin İstanbul’a geri dönmelerine, bazılarının da İstanbul dışında istedikleri yerde yaşamalarına izin verilmiştir. Bu sırada çıkarılan geçici bir kanunla da bütün gayrimüslimlerden özellikle Ermenilerin, elinde bulunan silahların toplatılması bütün vilâyetlerden istenilmiştir.

SEVK VE İSKÂN KANUNU

Van vilâyetinde Ermeni nüfus yüzde otuz civarındadır. Fakat 1914’ten itibaren çevreden Ermeniler, Van içine gelmeye başlamışlardır. Böylece şehirde silahlı 30-40 bin Ermeni toplanmıştır. Bunların, Rusların Van’ı işgalini bekledikleri bilinmektedir. Osmanlı tümeninin cepheye gönderilmesi üzerine, zaten hazırlıklı olan çeteler, *14 Nisanda Van’da kıyama başlamışlardır*. Sarıkamış afeti üstüne ilerleyen Rus ordusu, kendi sınırları içindeki Müslümanları, sefil ve perişan bir vaziyette sınırlarımızdan içeriye sürmektedir (20 Nisan 1915). Rus ve Ermeni harekâtı eşzamanlı olarak devam eder. *Van’daki Ermenilerin elinde, mavzer, tabanca dışında çok miktarda filinta, tüfek, el bombası vardır. Bunlar, uzun süredir satın alınıp depolanmıştır*. 20 Nisan 1915’de Van’daki Osmanlı Bankası, Duyun-u Umumiye binası ve Postaneyi yakan Ermeniler, bununla yetinmeyip, Müslüman mahallelerini ateşe verirler. Bir gece, yüz kişilik Ermeni çetesi, kaleye tırmanarak Türk topçularını öldürüp kaledeki topu tahrip eder. Ermenilere karşı yapılan taarruzlarda binlerce Türk şehit edilir. Şehirde eli silah tutan Müslümanın sayısı, iki bine düşer. Rus ordusu, Muradiye üzerinden Van’a ilerlerken, Müslümanlar kılıçtan geçirilir. Katliamlardan kurtulanlar Van’a sığınmıştır. Vali Cevdet Bey, 14 Mayıs 1915’te şehirdeki Türklerin ayrılmasını emreder. Aynı gün, 14 Mayıs’ta Van’dan göç başlar. Kara ve göl yoluyla yapılan göç de tekin değildir. Karada Ermeni çetelerin baskını, suyolunda gemiciler Ermeni olduğu için ihanet söz konusudur. Gemilere silahlı bekçiler yerleştirildiği halde bazıları, Ermeni gemiciler tarafından Tatvan yerine Rus işgalindeki Adilcevaz’a yönlendirilerek, burada Rus himayesindeki Ermeniler tarafından göçen Türkler katledilir. Van çevresinde bütün Müslümanlar, ihtiyar, kadın ve çocuk olduğuna bakılmadan katledilir. Devlet kurma iddiasındaki Ermeniler, Van’ın Ruslar tarafından işgalini, zafer sayıp, şehrin anahtarlarını Ruslara teslim etmişlerdir. Ermeniler, Van’da yaklaşık olarak 23 binin üzerinde Türk’ü katleder. Geride kalan 1.500 civarındaki Müslümanın da namusu, şerefiyle oynanır, akıl almayacak iğrenç işkencelerle öldürülür. Hasta olanlar, Van’da görev yapan Amerikalı misyoner Clarence D. Ussher’in de onayıyla bakımsızlıktan ölüme terkedilir. Sadece Amerikan misyoner merkezinde sekiz bin Türk katledilir. Yakılarak, tecavüz, işkence ve kılıçtan geçirilme gibi şekillerle Van’da Ermenilerin yapmış olduğu tahribat ve zulmü, yabancı temsilciliklere bildiren 16 Eylül 1916 tarihli Hariciye Nezareti genelgesi, ağıt gibidir:

“Şamaram mahallesinde 200 kadın ve çocuk sığındıkları evde yakılmışlardır. Mirkos köyü beyaz bayrak çektiği halde tecavüze uğramış, köyün kadınları ve kızları bilinmeyen bir yöne götürülmüşler. Bazı köylerde ise öldürülen çocukların etleri annelerine yedirilmek istenmiştir. Aksani ve Hınıs köylerinde 500 kişiye yakın insan Şeyhane köyünde ise 200’e yakın çocuk ve kadın camiye doldurulup diri diri yakılmışlardır. Saray civarındaki halk kılıçtan geçirilmiş,

sulara atılarak boğulmuş, 10. 000'in üstünde ceset Van Gölü üzerinde sayılmıştır. Gevaş, Vastan ve Mukas'ta 3000 kişi katledilmiştir.. Van'ın içinde camiler, evler, kışlalar, hatta içindeki yaralı ve hastaları ile birlikte hastaneler yakılmıştır. Yakalanan subaylar işkence çektirilerek öldürülmüştür. Bu arada şehirdeki durumu bilmeyen çevre köylerden Van'a gelmek isteyen göçmenlerden 1200 kişi Vastan ve Etkil yolu üzerinde acımadan vahşiyane bir şekilde öldürülmüşlerdir." (Kantarıcı, 2002, Van'da Ermeni İsyanı (1896-1915), Ermeni Araştırmaları, S. 5, Bahar 2002).

Durum korkunçtur. Başkumandanlık, tedbir olarak (2 Mayıs 1915), Van dâhil isyancıların aileleriyle birlikte sınır dışına (Rusya) sürülüp yerlerine dışarıdan gelen Müslüman halkın yerleştirilmesini teklif eder. Van'ın 20 Nisan 1915'te Ruslar tarafından işgal edilip halkın katliam ve tehcire tabi tutulması Enver Paşa'ya fikir vermiştir. Fakat Osmanlı Ordusu, Rusların Türklere yaptığı gibi insanları cephe hattına sürmez. Konya başta Anadolu'nun; Kafkas, Doğu Anadolu muhacirleri ile dolmaya başladığı günlerdir. Hükümet, Seferberlik ilanından itibaren dokuz ay dayandıktan sonra Ermeniler konusunda köklü tedbirler almak zorunda kalır. Önce Zeytun ve Maraş civarındaki isyancı Ermeniler, Konya'ya; Erzurum'dan çıkarılanlar Sivas-Kastamonu'ya; Van, Bitlis, Muş, Sason'dakiler, savaştan uzak bölgelere sevk edilir. Fakat toplu halde, ordunun ikmal yolları üstüne gönderilenlerin orada da zararlı olabileceği düşünülerek Musul Vilayeti Zor Sancağı ile Halep Vilayeti'nin doğu-güneydoğusuna, Suriye Vilayetinin doğusuna nakledilmeleri uygun bulunur.

Bunun için 27 Mayıs 1915 tarihinde, Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'nın teklifi üzerine Meclis-i Vükela'da Sevk ve İskân Kanunu çıkarma kararı alınır. Karara göre, "*Vakt-i seferde icraat-ı hükümete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedâbir hakkında kanun-ı muvakkat*" adın taşıyan yasa; askerî yetkililere, silahlı saldırgan, direnişçi, casusluk ve vatana ihanet eden köy, kasaba halkını tek tek veya toplu halde başka yere sevk ve iskân yetkisi vermektedir. Dört maddelik yasa metninde, herhangi bir etnik veya dinî grubun adı geçmemekte, devleti, kamu düzenini korumaya dönük şiddet önlenmek istenmektedir. Devlet, sevk ve iskânın esaslarını, 30 Mayıs 1915 tarihli Bakanlar Kurulu kararnamesi için nasıl yapılacağını belirler, tehcir süresiz hale getirilir. Emvali Metruke Komisyonu ile (10 Haziran 1915), mallar koruma altına alınmaya çalışılır. Sonraki kararlarla iskân bölgesi genişletilerek, yeni yerleştirilenlerin, Müslüman nüfusun yüzde onunu geçmemesi istenilir. Bu konudaki maksat da açıktır: Ermenilerin devlet aleyhine bulunmalarını, Ermenistan hükümeti kurlmalarını önleyip bu emellerini gerçekleştirmelerini önlemek.

İmha veya soykırımı söz konusu değildir. Aslında vatanımı sırtından vuran, cepheden saldıran düşmanla işbirliği yaparak şehirler tahrip edip katliam, yağma yapan bir zümre imhayı hak etmiştir. Ama öyle yapılmaz. Sevke tabi tutulanların, can-mal güvenlikleri dâhil bütün ihtiyaçları sağlanmaya çalışılır. Yerleştirildikleri yerlerde, ziraat ve ticaretle uğraşmalarına imkân hazırlayan tedbirler alınır. Ama sevkıyat sırasında suiistimaller yaşanır. Buna karşı görevini ihmal edenler mahkemeye verilir. Aynı maksatla içlerinde asker, polis, istihbaratçı gibi yetkililerin de bulunduğu 1673 kişi harp divanlarında yargılanır (Sarımay, 2007, 147).

ABD Büyükelçisi H. Morgenthau'ya, 8 Şubat 1916'da ABD Halep Konsolosunun bildirdiğine göre Halep, Şam ve Zor bölgesine gelen, yardıma ihtiyaç duyan Ermeni göçmen sayısı 486.000'dir (Sarımay, 2007, 143).

Taşnak, Hınçak ve onları taşeron olarak kullananlar; Ermeni kıyametinin taşlarını adım adım döşemişlerdir. Hıristiyan devletlerin müdahale edeceği ümitleri yüksektir. Gerçekten müdahale, Çanakkale saldırıları göz önünde tutulursa yüksek düzeyde olur. Diplomatik, nota ile değil, devasa ordu ve donanmaları ile İstanbul kapılarına dayanırlar.

Sevk ve iskân uygulaması, 15 Mart 1916'da durdurulur. Ekim 1918'de ise, tehcir nedenleri ortadan kalktığı için, zorunlu göçe tabi tutulanların eski yerlerine dönmeleri konusunda çalışmalar başlatılır. Bu arada 1 Kasım 1918'de İttihat ve Terakki ileri gelenleri Almanlar tarafından İstanbul'dan kaçırılırlar¹⁵. Osmanlı Meclis-i Mebusanı tehcir olayını tartışır. Mecliste Halep Mebusu olarak üç dönem görev yapan Artin Boşgezenyan Efendi, olaylardan dolayı Türk Milletinin değil kendisinin de mensubu olduğu İttihat ve Terakki hükümetinin sorumlu tutulması gerektiğini savunur. Ermeni milletvekilinin dönemin atmosferini yansıtan şahitliği şöyledir: *“Ben çok halim selim, hamiyetkâr, insaniyetşiar, dindar Türkler bilirim ki o fecayi zamanında benimle beraber kar ağlaşlardır. İşte Erzurum ahalisi, öyle şehirler vardır ki kendi hemşehrileri olan Ermenileri himaye etmişlerdir. İşte Konya, işte Konya'nın halis, muhlis, Türk, öz yavuz Türk olan dindar mütehasşip Müslümanları.. Ben öyle valiler bilirim ki bu cinayeti irtikap etmekten ise memuriyeti terk etmişlerdir. Bazı valiler de kendi bulunduğu vilayetin ahalisini himaye ettikten sonra oraya iltica eylemiş olan Ermenileri de himaye eylemiştir.”* Muş Milletvekili İlyas Sami Efendi, Artin Efendi'nin konuşmasına tepki göstererek, hakikati örtmemesini, vatani kan ve sefaletle boğan Van milletvekilini, Ruslara yardım eden Ermeni milletvekillerini de açıklamasını ister (Özgen, 2014, 550). Meclis-i Mebusan, Ermeni milletvekillerinin kürsüyü adeta işgal ettiği görüşmeleri, olgunlukla değerlendirir. Ama Ruslara katılan, halkı ayaklandıran Ermeni kökenli Osmanlı Milletvekilleri, Ermeni mebuslar tarafından açık yüreklilikle suçlanmaz.

Yalnız bu arada çilesi bitmeyen halkımız, ikinci dalga bir vahşetin muhatabı daha olmuştur. İhtilalle çekilmeye başlayan Rus ordusunun yeri, Ermeni çetelere bırakılmıştır.

Çilenin kaynağını, en iyi yorumlayanlardan birisi Ermenistan'ın ilk başbakanıdır:

“Biz kayıtsız şartsız Rusya'ya yönelmiş durumdaydık. Herhangi bir gerekçe yokken zafer havasına kapılmıştık; sadakatimiz, çalışmalarımız ve yardımlarımız karşılığında Çar Hükümeti'nin (Güney Kafkasya Ermenistanı ile Türkiye'nin Ermeni eyaletlerinden oluşan) Ermenistan'ın bağımsızlığını bize armağan edeceğine emindik. Aklımız dumanlanmıştı. Biz kendi isteklerimizi başkalarına mal ederek, sorumsuz kişilerin boş sözlerine büyük önem vererek ve kendimize yaptığımız hipnozun etkisiyle, gerçekleri anlayamadık ve hayallere kapıldık” (Kaçaznuni, 2008, 33-34). Hayale kapılarak üzerinde yaşanan topraklara ihanetin de bir bedeli olmalıdır. Vaatlerin sahiplerinin amacı Ermenistan kurmak değildir ki. Ermeni

¹⁵ “Yüz binlerce Anadolu delikanlısını gözünü kırpmadan ölüme gönderen savaş tanrıları artlarına bakmadan, utanmadan, sıkılmadan kaçıyorlardı. Kendi canları tatlı gelmişti. Ölmeyi bile becerememişlerdi” değerlendirmesi ile verilen ileri gelenlerin kaçırılmasında Almanların gayreti önemlidir. Alman gayretinin sebebi şöyle izah edilir: “Almanlar suç ortaklarını düşmanlarının eline geçmesin diye kaçırıyorlardı. Eğer üçlü İngilizlerin eline geçerse, konuşurlardı. Konuşunca da tehcir kararının aslında **Alman fikri** olduğunu söyler ve Hıristiyan'ın Hıristiyan'a yaptığı zulüm tescillenirdi. Almanlar tehcirin canlı tanıklarını kaçırıyorlardı. Bizzat zorladıkları, talimat verdikleri suç ortaklarını kaçırıyorlardı. Aynen gemiler dolusu gizli evrak, talimat ve planları kaçırdıkları gibi. Almanlar tehcirle ilgili bütün evrakları kaçırmışlardı. Kaçıramadıklarını da gemilerin kazan dairelerinde yakmışlardı.” “Savaş biter bitmez Hıristiyan dünyası Anadolu'nun garip halkı Ermenilere yapılanların hesabını sorarlardı. Bu canlı şahitler de Almanlardan emir aldık diyebilirdi. Emir almamış olsalar bile bütün üst rütbe subaylarının Alman olduğu bir Osmanlı ordusu istese tehciri en azından durdurabilirdi.” (Gazel, 2014, 281-282). 16 Mart 1920'deki işgalde, Fatih'i taklit eden Fransız General Franchet D'esperey, Alman Generali Liman Von Sanders'i, “son Ermeni katliamını emreden kişi olarak” suçlar. Kurulan harp divanına sevk edilen Sanders, Türkiye'den kaçır (Gazel, 2014, 367).

varlığını, asırlardır birlikte yaşadığı ülkeye karşı kullanmaktır. Onun için bedeli kullananlar değil, kendilerini emperyalizmin emrine sunanlar ödemiştir. Ermenistan Başbakanı, Tehcirin Ermeniler açısından anlamını da doğru yorumlamaya çalışır: “1915 yaz ve sonbahar döneminde Türkiye Ermenileri zorunlu göçe (tehcir) tabi tutuldu, kitlesel sürgünler ve baskınlar gerçekleştirildi. Bütün bunlar Ermeni meselesine ölümcül bir darbe vurdu. Tarihsel Ermenistan'ın, bize devreden gelenekler ve Avrupa diplomasisinin vaatleri doğrultusunda, bağımsızlığımızın temelini oluşturması gereken bölgeleri boşaltıldı; Ermeni vilayetleri Ermenisiz kaldı. Türkler ne yaptıklarını biliyorlardı ve bugün pişmanlık duymalarını gerektirecek bir husus bulunmamaktadır; sonradan da anlaşıldığı üzere, Türkiye'de Ermeni meselesinin temelli çözümü açısından bu yöntem en kesin ve en uygun bir yöntemdi.. Gerçek, gerçek olarak kalmaktadır ve burası çok önemli ki, Türk egemenliğine karşı onlarca yıl önce başlatılmış olan mücadele, Türkiye Ermenilerinin sürülmesi ve yok edilmesiyle, dolayısıyla Türkiye Ermenistanı'nın boşaltılmasıyla sonuçlanmıştır.” (Kaçaznuni, 2008, 34-35).

Rusların Ermenisiz Ermenistan veya Ermenilerle ilgili niyetini, Ermeniler anlayabilmiş midir? Karabağ, Hocalı gibi yeni gelişmeler, aletin aletliğe devam ettiğini göstermektedir. O zaman Kaçaznuni'nin tespiti, tarihe bir not düşme düzeyinde kalacaktır: “Rusların kasıtlı olarak ağır davrandığı, kararsızlık sergilediği; yerli Ermenileri kesmek için Türklere gerekçe ve imkân sağladığı söyleniyordu. Güya Ruslar, Ermenistan'ı boşaltmak ve ileride oraya Kozakları yerleştirmek için böyle davranmışlardı. Kont Lobanov-Rostovski'nin herkesçe bilinen "Ermenisiz Ermenistan" projesi gerçekleştiriliyormuş.” (Kaçaznuni, 2008, 36). Bu arada, Suriye iç harbi ile birlikte 2016 itibarıyla, “Suriye’de yaşayan 80 ila 100 bin arasında Ermeni’nin, güvenlik kaygısıyla Ermenistan ve Dağlık Karabağ’a gelerek yerleştiği” Cumhurbaşkanı Başdanışmanı Seyit Sertçelik tarafından açıklanmıştır (Gülsüm, 2016, 18). Rusya’nın Suriye’de Esad rejimini desteklemek bahanesiyle savaşıyan güçlerden biri olduğu düşünülürse, eski planın yeni durumlar değerlendirilerek güçlendirilmeye devam edildiği belirtilebilir.

İKİNCİ DALGA VAHŞET

Ermeni-Rus ilişkisini, içeriden gözlemle çarpıcı şekilde ortaya koyanlardan birisi de Rus subayı Yarbay Tverdohlebof'tur. 1917 sonları ile 1918 başları arasında Erzincan ve Erzurum'daki Ermeni terörüne şahit olan Rus Yarbayını bile tiksindiren olaylar bulunmaktadır. Türk uyruklu, “Türk hükümeti tarafından eşkıya ilan edilip idama mahkûm olan” Ermeni çeteci Antranik (Ozanyan 1865-1927), Rus ordusunda tuğgeneraldir. Balkan Harbi sırasında Edirne, Keşan, Malkara, Tekirdağ'da Müslüman katliamı ile şöhret yapan bu “kasap” üstündeki nişanları, Rus Yarbay şöyle anlatmaktadır: “*Üzerinde dördüncü dereceden Aziz Vlademir, ikinci dereceden Stanislav muharip nişanları ve ikinci dereceden askeri Georgiyevski Haçı bulunan tuğgeneral üniformalıydı.*” Müslüman Türk katliamı ile şöhret bulan bir idam mahkûmunu, Rusya böyle nişanlarla donatmış, Doğu Anadolu'daki işgalci Rus ordusu içinde görevlendirmiştir. Antranik ve diğer Rus üniformalı Ermeniler, istenilen görevi bolca yapmışlardır. Silahsız sivilleri katletmek, evleri talan etmek, işkence, mahallelerde katliam dâhil her türlü kanlı eylemi, Rus subay ve toplarının gerisine sığmarak yapmışlardır. “Ermeni ‘savaşçılar’, silahsız insanları katletme ve soymada” Rusları bile insanlığından utandıran başarılar göstermişlerdir (Tverdohlebov, 2007,10, 23-25, 41).

Bir Türk subayının anlattıkları ile Rus subayın anlattıkları örtüşmektedir. Karşılıklı kıtal olmuştur. Savaşan tarafların, birbirini etkisiz hale getirebilmek için çabaları olacaktır. Ama Müslüman Türk katliamı üzerinde duranın olmaması gariptir. Dünya neredeyse tek yönlü olaya bakmaktadır. Katliamların olduğu günler, Erzincan-Kars-Batum çevresini bir heyetle dolaşan bir subayımızın anlattıkları, insan olarak okumaya bile tahammülü zorlaştıran görüntülerdir. Ahmet Refik, gördüklerinden bazılarını şöyle nakleder: *“Sokaklarda, kuyularda yatan kanları kurumamış taze cesetler, Ermeniler tarafından öldürülmüş zavallı Türklere aitti.. Dar kuyulara bakıldığı zaman, geriye bir koku, baş döndürücü bir tesirle kalbe baygınlık veriyor. Bedbaht Türklerin kuyunun taşlarına yapışmış saçları ve elbise parçaları görülüyordu.*

“Duvarların enkazı altında Türk cesetlerinden başka bir şey yok. Toprak biraz eşildiği zaman bir insan kolu çıkıyor, açıldıkça başı, gövdesi bütün fecaatiyle görülüyordu. Cesetler o derece tefessüh etmiş ki; başlarına dokunur dokunmaz beyinleri akıyor, sırtmış çeneleri parçalanıyor, yağlı, yanmış ve ezilmiş insan göğüsleri topraklara bulanmış elbiseler içinde üryan ve perişan meydana çıkıyordu.”

Bu cesetler, yine üzerlerine toprak atıldığı için şanlıdır. Erzurum’daki durum, insan olanı utandıracak mahiyettedir: *“Sokaklar hep kadın, çoluk çocuk ölüleriyle doluydu. Kadınların memeleri, hatta en mahrem uzuvları duvara çakılmıştı. Şu telgraf tellerine hep çocuk ciğerleri asılmıştı. Karınları deşilmiş, çırılçıplak kadın cesetleri, geçeceğim yolun iki yanına dizilmişti. Talihsiz milletimizin bu halini gördüğümüz zaman âdeta delirecek bir hale gelmiştik. Bakalım, medeni Avrupa bu feci cinayetlerin faillerini arayacak mı? Tarih böyle bir vahşet kaydetmemiştir..”* (Binark, 2007, 35-37).

Bundan sonra şark, Türk Ordusu eliyle kurtarılır.

Bu savaş sırasındaki talih gel-gidi, sadece Müslümanlara değil Ermenilere de çok pahalıya mal olmuştur. Bir Fransız hukukçu, Ermeni yazar Havannisyen’dan faydalanarak doğudaki durumu değerlendirir: *“Savaş boyunca cephenin yer değiştirmesi ve Rusların himayesinde ve savaşın ortasında, özerk bir Ermeni devleti oluşturma umudu, Osmanlı Ermeni halkının gerçek bir arzusuna yol açmıştır. Bunu bize söyleyen, Ermeni yazar Havannisyen’dır. Çılgın Van ayaklanması, Doğu Anadolu’nun her yerinden, daha sonra, 3.000 m. yükseklikteki dağları aşarak, Rusya Ermenistanı’na kaçacak olan, daha sonra Erzurum’a dönen, tekrar başkaları ile geri kaçan ve böylece sürüp giden 200.000 Ermeni’yi kendinde toplamaktadır. Savaşın ortasında, böyle bir cehennem azabı çeken halkın toplam kuvvetinin önemli bir kısmını kaybetmiş olması kaçınılmaz bir şeydi.”* (Maleville, 1998, 30-31). Aynı yazar, Rus kuvvetleri arkasından çekilen 200 bin civarındaki Ermeni’den, *“Kürtlerin arka arkaya kurdukları tuzaklarda”* 40 binin öldüğünü belirtir.

Mondros Mütarekesi öncesinde (21 Ekim 1918), savaş dolayısıyla başka yerlere gönderilen halkın çıkarıldıkları yerlere dönmelerine izin verildiği açıklanır.

Mondros’la yeni bir felâket ağı örülmeye başlanmıştır. 21 Aralık 1918’de Adana, İngiliz-Fransız ortaklığında işgal edilir. Fransız Albay Bremond, Kilikya Ermeni Bölgesi Genel Valisi olarak atanmıştır. İngiltere, Fransa’yı Kilikya ve Suriye’ye yönlendirir. Petrol bölgelerinden böylece uzak tutulacak olan Fransa, Çukurova, Amik Ovası’nı elde ederek tekstil sanayii için gerekli olan kaliteli pamuğa ulaşacaktır. Fransa’nın, bölgedeki en önemli yardımcısı Ermeni çetelerdir. Sırtlarında Fransız üniforması, Fransız maliyesinden maaşlı, ellerinde Fransız silahları, ceplerinde Fransız frangı, *“maaşlı vatanseverler”* olarak Kilikya

Ermeni Devletinin kurulmasını arzulamaktadırlar. Fransızlar, Ermeni gençleri lejyonlarına toplamış, onları eğiterek, Adana bölgesinin işgalinde maşa olarak kullanmak istemiştir. Dört yüz kişilik Fransız, Ermeni ortak gücü 29 Aralık 1918'de Haçin'e girenken, ilk anlaşmazlık çıkar. Ermeniler, Ermeni bayrağı ile girilmesini ister, Fransızlar orta yol olarak iki bayrakla girilmesini isterler. Ama şehre Ermeni bayrağı ile girilir. Bir vatan oluşturabilmek için, Türk çoğunluğunun korkutulup kaçırılması gerekmektedir. Ermeni çeteler, eli kanlı katiller olarak Haçin, Sis, Şar, Zeytun, Maraş, İslahiye üstüne yürürler. Şöhretli cani Antranik, Aram Çavuş gibi doğudan Kilikya'ya gelmiş katiller, Fransız işgalinin gölgesinde, gaddar, zalim bir uygulamayı başlatırlar. Mallara el konur, kızlar kadınlar kirletilir. "Ermeni kızlarını Türklerin elinden kurtarıyoruz" diyerek Türk kızları dağa kaldırılmakta, soygun, vurgun sıradanlaşmaktadır. İşgalciler, dehşetli bir kaosla birlikte gelmişlerdir. İngilizlerin Suriye-Kilikya Komutanı Allenby, Ermeni birliklerinin çekilmesini, yerlerini İngilizlerin doldurmasını emredince, Ermeniler ellerindeki silah ve cephaneleri de alarak Adana, Mersin, Hamidiye, Haçin (Saimbeyli), Sis, Zeytun'a çekilip kümelenirler. Zeytun, Şar şehirlerinde hafif, Haçin'de biriken yirmi bin Ermeni savaşı ile birlikte güçlü bir direniş başlatılır. Haçin'in altı, kuzeyden güneye dört, doğudan batıya dokuz ayrı tünelle birbirine bağlanmıştır. Buradan insan ve malzeme taşınacaktır. Haçin'deki La Viegre, Gregoryan kiliselerini silah deposu haline getiren Ermeniler, 26 Ocak 1919'da Haçin'deki tek camiye öğle namazı sırasında hücum ederek, yakaladıklarını hayvan boğazlar gibi boğazlar, eşyalarını talan ederler. Türk hamamını da basarak içeridekileri öldürüp hamamı ateşe verirler. Şehirde Türk bırakılmaz. Haçin çevresindeki on bir Türk köyü talan edilerek yakılıp yıkılır. En acısı, kadınlara eşlerinin yanında tecavüz edilmesidir. Fransızlar, davetler, ziyafetlerle meşgul olup seyredirken, tam bir dehşet ortamı yaşanır. Korku, kulaktan kulağa abartılarla yayılır. Devletsiz, ordusuz, başsız Türkler, ölümün soğuk yüzünü bütün dehşeti ile görürler. Direnerek ölmek daha doğru olacaktır (Gazel, 2014, 283-292, 303).

Kilikya'da Ermeniler 1920 baharında, Haçin, Şar şehirlerine sıkışmış direnmektedirler. Çevreleri Türk çeteleri tarafından kuşatılmış vaziyette, Fransızlardan yardım beklemektedirler. Mevcut yiyecek stoklarını kullanan Ermeniler, kendilerini yüzüstü bırakan Fransız siyaseti ile karşı karşıya kalırlar. 5 Ağustos 1920'de Dr. Mihran Damadian, yanındakilerle birlikte, Adana hükümet konağını işgal ederek Kilikya Ermeni Devletinin başkanı olduğunu ilan eder. Fransız işgal gücü, kırk dakika süren Ermeni devletini ve başkanını yerinden söküp tekme-tokat, hükümet konağının merdivenlerinden aşağı yuvarlar. Artık Türkler, Fransızları da Adana'dan dışarı çakamaz hale getirmişlerdir. Kuva-yı Milliyeci kaptanlar, Ruslardan aldıkları topları Anadolu'ya sevk ederler. Beş yıl önce Ruslarla kader birliği eden Ermeniler, Haçin başta olmak üzere sığındıkları yerlerde Rus topları ile vurulacaklardır (Gazel, 2014, 367, 371, 375-377, 383). Haçin adı, kurtarıldıktan sonra, bir şehidin adıyla Saimbeyli olarak değiştirilir¹⁶. 15. Kolordu Komutanı Karabekir, Kars,

¹⁶ Saim Bey, 1885 Kozan doğumludur. Babası Bucak Müdürü Şükrü Bey, Annesi Atiye Hanım'dır. Küçük yaşta annesini ve babasını kaybetmiştir. Ağabeyi İskender Demirbilek ve eniştesi Zekeriya Bey'in yanında büyür. 1910'da Adana İdadisini bitirdikten sonra İstanbul Hukuk Fakültesine kaydolur. Fakat hukuku bitirmeden I. Dünya Savaşına subay olarak katılarak Kafkas Cephesi'nde savaşır. Savaş sonrası Kozan'a döner. Fransız işgal kuvvetlerinin isteklerini kabul etmeyince Kozan dışına sürülür. Yarım kalan tahsilini tamamlamak üzere İstanbul'a giderek tamamlar. İstanbul'da kurulan Kilikyalılar Derneği'nin kurucu üyesi olur. 1920 yılının Mayıs ayında Feke Kaymakamı olarak atanır. Aynı tarihte Haçin (Saimbeyli)'de Türkler esir alınmış ve çok sayıda Türk katledilmiştir. Kuva-yı Milliye komutanı Doğan Bey, Saim Bey'i güney cephesi komutanı olarak atar ve savaş sonuna kadar bu cephede savaşır. Mütareke yıllarında Ermenilerin, kurmak istedikleri 'Kilikya Ermeni krallığı' fikrine, örgütlediği sivil direnişle son verir. Yörede Ermeni komitacılarının oluşturduğu idari ve askeri

Sarıkamış harekâtını başarı ile tamamlamıştır. TBMM Hükümeti ile Erivan'daki Taşnak hükümeti arasında 2-3 Aralık 1920'de Gümrü Anlaşması imzalanır. Fakat 4 Aralık 1920'de Kızıl Ordu, Lenin-Stalin emri ile Ermenistan'a girip Taşnak hükümetini devirir. Sovyet yanlısı Bolşevik Ermenilerle, Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti kurulur. Yeni hükümet, 10 Aralık 1920'de Türkiye'ye bir nota vererek Gümrü Anlaşmasını tanımadığını bildirir. Gümrü böylece yürürlüğe girmez.

Ermeni Patrikhanesinin 1921 yılında hazırladığı bir rapora göre, geri dönen ve Osmanlı topraklarında yaşayan Ermeni sayısı 644.900'dür. Çünkü savaş sırasında önemli bir kısmı ABD, Rusya, Fransa, İran ve Yunanistan'a göç etmiştir (Sarınay, 2007, 155).

Kökenine bakılmaksızın aynı kanuna göre, çoğunluk Ermeni olmak üzere Rum ve Araplardan da göç ettirilen olmuştur. İçine sokulduğumuz I. Dünya Harbi cehenneminin bu zorunlu uygulamasının üstünden, yüz yıl geçmiş bulunmaktadır. Günümüzdeki iddialar bir yana, daha 1919 yılı Şubat ayında Birinci Dünya Harbi yıllarında taraf olmayan İspanya, Hollanda, Danimarka ve İsveç'ten talep edilen ikişer hukukçu ile bir soruşturma komisyonunun kurulması istenilmiştir. İşgal altındaki Osmanlı yönetiminin bu teşebbüsü, ta o zaman İngiltere tarafından önlenmiştir (Sarınay, 2007, 156).

Bu durum, Türkiye'nin kendine güveni ile İngiltere'nin taraf tavrını ortaya koyacak mahiyettedir. İngiliz işgali altında kurulan mahkemelerin kararları da aynı doğrultudadır. Fakat bir asır sonra bu konunun uluslararası arenada, üstelik siyasetçiler tarafından parlamentolarda yargılanır olması, bir hak arama değil, Türkiye'yi yeniden köşeye sıkıştırarak, tavizler alma, gelişmesinin önünü kesme gibi maksatlar taşımaktadır. Aslında Ermeni sorunun çıkışında rol alan devletlerin, siyaseten soykırım iddiasında başı çekmeleri, kendi suçlarını bastırmak için karşı tarafı suçlama psikozu ile veya çağdaş haçlılık yüzüzlüğü ile açıklanabilecek gelişmelerdir.

KAÇINCI İNTİKAM

Ermeni komitelerinin, Birinci Dünya Harbi'nin hemen ardından intikam toplantıları ve uygulamaları, aslında Ermenilerin "hak" arama iddialarını da yok eden kanlı operasyonlarla tarihi lekelemiş bulunmaktadır. Kendileri karar veren, kendi silahlı elemanları ile geçmişte devlet yönetmiş önemli şahsiyetleri katleden eylemlerin en önemlisi 6-13 Şubat 1919'da Erivan'da kararlaştırılır¹⁷. Toplantı, Katalikos V. Georg'un takdisiyle açılır. "Batı Ermenileri

yapılanmayı tasfiye eder. Saim Bey, yöredeki Ermeni işgalinin tasfiyesinden sonra, bu olayların arkasında yer alan Çukurova'daki Fransız işgaline karşı mücadeleye devam eder. 17 Kasım 1921'de Dört Yol/Mamure Fransız Garnizonu'na yaptığı baskında vurularak şehit düşer. Daha sonra, Saim Bey'in hatırasına Haçin, Adana İl Genel Meclisi kararı ile 31 Aralık 1923 tarihinde Saimbeyli olarak adlandırılır. Saim Bey'in şehit olurken üzerinde bulunan kanlı cepkeni ve özel eşyaları, ilçedeki Azmi Yazıcıoğlu İlçe Halk Kütüphanesinde sergilenmektedir (http://www.saimbeyli.gov.tr/default_B0.aspx?id=75, erişim: 21 Nisan 2014).

¹⁷ Bir başka anlatıma göre intikam kararı, 1919 yılı Ekim ayında Erivan'da yapılan Taşnaksutyun Partisi'nin 9. kurultayında Nemesis Operasyonu adıyla kararlaştırılmıştır. Operasyon, yeni bir intikam, yeni kan dökme, yeni ölümler anlamına gelmektedir. Hedef, tehcir kararının alınmasını sağlayan devlet adamlarıdır. İçlerinde Osmanlı Devleti'nin uygulamada ortağı olan Almanlardan kimse yoktur. Öldürülecekler listesi, Osmanlı ve Azerbaycan devlet adamlarından oluşturulmuştur. Operasyon adı, tam Avrupaî bir tavidir. Grek mitolojisindeki intikam tanrıçası Nemesis, cinayet operasyonunun adı olarak benimsenir. İlk olarak 650 kişi listelenir. Liste içerisinde 41 kişi, "ele başı" kabul edilir. Saldırıları yönetmek için özel bir birim oluşturulur. Birimin yöneticisi, Ermenistan'ın ABD'deki elçisi Armen Garo'dur. Saldırı birimine finansal destek sağlamak üzere, özel bir fon oluşturulur. Saldırı hedeflerinin iki temel merkezi vardır. Bunlar *Çakatamart* (İstanbul) ve *Droşak* (Boston) gazetelerinin binalarıdır. Listenin başında, Osmanlı Devleti'nin işleri bakanı ve sadrazamı olan Talât Paşa, Cemal Paşa, eski sadrazam Said Halim Paşa, Teşkilât-ı Mahsusa'nın kurucusu Bahaettin Şakir, Azerbaycan'ın işleri bakanı Behbud Han Cevanşir, Fetali Han Hoyski gibi isimler bulunmaktadır. Ardından da cinayetler peş peşe gelir: 19

İkinci Kongresi halk mahkemesinde Talât, Cemal, Said Halim Paşalar başta olmak üzere Dr. Nazım, Bahaeddin Şakir, Cemal Azmi Beyler gibi Meşrutiyet Türkiye'sinin idareci kadrosu; Ermeni tehcirinden mesul tutularak, gıyaplarında idama mahkûm edilir. Söz konusu kişilerin buldukları yerlerde vurulmaları için, militan timler görevlendirilir.” Bu karar sonucu, İngilizler tarafından Malta'ya sürülüp, serbest bırakıldığında (31 Aralık 1920) İstanbul'a dönmesine izin verilmediği için Roma'da konaklayan Said Halim Paşa (6 Aralık 1921), Talât Paşa (15 Mart 1921), Dr. Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi Beyler (Berlin-16 Haziran 1922), Cemal Paşa ve iki yaveri (Tiflis- 21 Temmuz 1922) katledilirler (Kirişcioğlu, 1997, 25-26).

Kendisi verilen suikast kararlarının uygulayıcılarından olan Taşnak komitesinden Şıracıyan, Osmanlı sadrazamının nasıl katlettiğini ballandıra ballandıra anlatır (Şıracıyan, 1997, 177-186). Suikast için uzun bir çalışmadan sonra, atlı arabasına atlayan saldırganı gördüğünde Halim Paşa'nın son sözü, korumasına “Yaren” diye seslenmek olmuştur. Ermeni terörist, cinayetten sonra hızını alamamıştır. Örgütten aldığı bilgiye göre, “eski Harbiye Nazırı Enver ile Doktor Nazım, Bakü'ye geçmişti. Her ikisinin de yaşadığını bilmek bize hakaret manasına geliyordu. Bunlara ilaveten başkaları da vardı: Doğu Anadolu'daki Ermenilerin kitle halinde katledilmelerinden sorumlu özel teşkilâtın kilit adamı ve İttihat ve Terakki Partisinin kudretli yöneticilerinden biri olan Doktor Bahaeddin Şakir; Trabzon canavarı adıyla tanınan Cemal Azmi ve diğerleri. Bunların hepsini de ölüme mahkûm etmiştik. Bu şahısların hepsi birden serbestçe dolaşırlarken nasıl olur da sakın bir hayat sürdürmeyi düşünebilirdim?” (Şıracıyan, 1997, 197).

Yalnız cinayeti duyunca sevinen, sadece Osmanlı ileri gelenleri ile ilgili katliam kararını alan örgüt üyeleri değildir. Roma'daki durumu katil şöyle anlatır: “Yunanlılar da Said Halim'in katlini büyük bir zevkle öğrenmişlerdi. Yoldaş Varantian beni Yunan Konsolosunun evine götürdü. Konsolos beni hararetli bir şekilde kucakladıktan sonra bir madalya ile onurlandırdı ve elime bir tavsiye mektubu tutuşturdu.” (Şıracıyan, 1997, 200).

Taşnak üyesi Şıracıyan, genel Ermeni iddialarının aksine, Said Halim Paşa'nın katlini meşru göstermek için hatıratına, öldürülen şahsın “bir milyon kişinin katili” olduğunu kaydeder (Şıracıyan, 1997, 203).

Haziran 1920'de (Tiflis) Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin eski Başbakanı Fetali Han Hoyski öldürülür, Eski Adalet Bakanı Halil Bey Hasmammedov yaralanır. 19 Temmuz 1920'de (Tiflis), Azerbaycan Parlamentosu eski Başkan Yardımcısı Hasan Bey Ağayev öldürülür. 19 Temmuz 1921'de (İstanbul), Azerbaycan'ın eski İçişleri Bakanı Behbud Han Cavanşir şehit edilir. Katil Misak Torlakyan, İngiliz askeri mahkemesince yargılanır. Olay yerinde cinayet silahıyla yakalandığı için suçlu sabit görülür. Ama zihinsel engelli olmak, tehcir sırasında Osmanlı Devleti'nde, daha sonra kaçtığı Bakü'de aile fertlerini kaybettiğinden hastalığı ilerlediği ve kayıplarından sorumlu tuttuğu eski Azerbaycan İçişleri Bakanı'nı görünce kendine hâkim olamadığından cezai ehliyetinin olmadığına karar verilir. İngiliz adaleti, Alman adaletinden ileri değildir. 5 Aralık 1921'de (Roma) sadrazam Said Halim Paşa şehit edilir. 17 Nisan 1922'de (Berlin), ailesiyle gezi yapan eski Trabzon Valisi Cemal Azim ile Bahattin Şakir ve koruyucusu şehit edilir. Nemesis operasyonu, kan dökme işine, Türklerle işbirliği yaptığı sanılan Ermenileri de dâhil eder. Bu gerekçe ile 1920 yılında İstanbul'da, Mıgırdıç Harutunyan, Talât Paşa'nın katili Soghomon Tehlerian tarafından öldürülür. Bunlardan bir diğeri, 1915 yılında Türklere bilgi sızdırdığı ileri sürülen Vahe Yesayan'dır. Önce sınır dışı edilmiş, ardından kısa bir süre sonra Arşavir Şıracıyan tarafından öldürülmüştür. Hınçak eski üyesi Hamayak Aramants, 1914 yılında Talat Paşa suikastında polise bilgi verdiği gerekçesiyle Arşak Yezdanyan tarafından öldürülmüştür (http://tr.wikipedia.org/wiki/Nemesis_Operasyonu, erişim: 13 Nisan 2015).

Talât Paşa, Alman gizli servisinin kendisine tahsis ettiği Berlin’de Charlottenburg semti Hardenberger Sokağında 4 numaralı evde oturmaktadır. 15 Mart 1921 günü sokağa çıktığında Soghomon Tehlerian tarafından ensesinden vurularak öldürülür. Katil, şemsiyeli bir Alman vatandaşı tarafından polise teslim edilir. Talât Paşa gibi kilit bir ağızın ebediyen susturulmuş olması Almanya’nın işine gelir. Ermeniler’e, “İşin başındaki adamı öldürdünüz ve intikamınızı aldınız, susun artık” mı denecektir? Alman mahkemesi, katilin duruşmasını yapar. Sonuç, 2 Haziran 1921 tarihli duruşmada Almanya’nın namusuna sığınan Türkiye’nin başbakanını sokak ortasında öldüren katil, cinayeti itiraf ettiği halde berat ettirilir. Alman mahkemesine göre katil, tehcirde geçirdiği travma nedeniyle cinnet geçirdiği için bir buçuk günlük bir yargılama sonucunda suçsuz bulunmuştur¹⁸. Oğlunun açıklamasıyla mahkemeye yalan söyleyen Tehlerian, Alman jürisinin berat kararı üzerine, derhal Almanya’yı terk eder¹⁹. Fakat diğer şehitler, Talât Paşa kadar da şanslı değildirler. Cemal Paşa, Temmuz 1921 başlarından itibaren Tiflis’tedir. Afganistan’a gidecektir. Orada İngilizlere karşı, Rusya lehinde bir yönetim değişikliği üzerine görüşmeler yapmaktadır. Bütün istihbarat teşkilâtları gelişmeden haberdardır. İngilizler ise, rahatsızdır. Yanında yaverleri Nusret ve Süreyya beylerle birlikte kaldıkları otele dönerken bir otomobilden on kişi çıkar. Çapraz ateşe alınarak üçü birden şehit edilir (21 Temmuz 1922). Suikastçılar, tesadüfen sokaktan geçmekte olan bir kadın ile Karakin Dilanyan adlı birisini de şahitlik yapmasınlar diye vururlar. İş profesyonelce yapılmış, Gürcü hükümeti, katilleri yakalayamamıştır. O dönem Tiflis’te otomobil sayısı çok azdır. Cinayet, Ermeni, Rus, İngiliz ve Almanlara mal edilir (Gazel, 2014, 386-387, 390, 401). Saldırıları, 1920’li yıllarla sınırlı kalmamıştır. Nedense yarım asra yakın bir aradan sonra, birden 1970’li yıllar yeniden saldırılar başlar²⁰.

¹⁸ https://tr.wikipedia.org/wiki/Talat_Pa%C5%9Fa, erişim: 27 Eylül 2015.

¹⁹ DHA’nın 22 Nisan 2015 tarihli haberine göre, Soğomon Tehliryan’ın 86 yaşındaki oğlu, San Francisco’da Alman *Süddeutsche Zeitung*’a konuşur. Tim Neshitov imzasıyla yayımlanan haberde, güvenlik gerekçesiyle adı açıklanmayan oğul Tehliryan, babası hakkında çarpıcı açıklamalarda bulunur. Buna göre Talat Paşa’yı öldürmekten tutuklanan babası Alman mahkemesine doğruları söylememiştir. Babasının mahkemeye cinayeti işlemekteki amacına dair söyledikleri için “Benim babam mahkemede yalan söyledi” diyen oğul Tehliryan, “Onun kız kardeşi yoktu. Hâkime üç kız kardeşi olduğunu söyledi. Babam hiçbir zaman da zorunlu bir göç içinde yer almadı” ifadelerini kullanır. Babası, savaş çıkmadan önce birçok Ermeni gibi para kazanmak amacıyla Sırbistan’a gitmiştir. Üç kız kardeşi değil, üç erkek kardeşi vardır. Sadece biri, Erzincan’da yaşayan annesinin yanında kalmıştır. Haberin devamı şöyledir: “Savaş döneminde yaşanan sıkıntıları aktardıktan sonra babasının mahkemede yalan söylemesini anladığımı kaydeden oğul Tehliryan, “Sonuçta babam Ermeni halkının yaşadıklarını uydurmadı. Onun mahkemede yalan söylemesini anlıyorum da, Ermeni halkının onu bugün bile kahraman olarak görmesini anlamıyorum”. “Bir katil nasıl bir kahraman olabilir” diye soran oğul Tehliryan, kendisinin babasını hiçbir zaman kahraman olarak görmediğini aktarır. Gerekçesi çarpıcıdır. Babası, 1921’den sonra aşırı milliyetçi görüşlerden vazgeçmiştir: “Bu fikirleri kirlili bir çorap gibi çıkarıp bir kenara bıraktı. O, büyük Ermenistan yerine Kaliforniya’da bir ev hayali kuruyordu. Bizimle, ailesiyle ilgilendi. Onu bu yüzden seviyordum.” 23 Mayıs 1960’da San Francisco’da ölen Talat Paşa’nın katilinin kemikleri, Ermeni hükümeti tarafından 1915 olaylarının 100’üncü yıl nedeniyle Ermenistan’a götürülmek istenir. Oğlu buna karşı çıkar. Tehliryan, 1919 yılında İstanbul’da da bir cinayet işlemiş, Talat Paşa’ya Ermenilerin listesini sunan Ermeni’yi öldürmüştür. Oğul Tehliryan, “Babam sakin ve suskun biriydi. Aynı zamanda adeta görevlendirilen bir katildi. İstanbul’daki bu cinayeti ben ABD’de öğrendim. Babam o konuda hiç konuşmadı” der. (Ahmet Yıldırım / Dortmund (DHA), “Talat Paşa’yı öldüren Tehliryan’ın oğlundan çarpıcı açıklamalar”, (<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/28807577.asp>, erişim: 27 Eylül 2015).

²⁰ Elli yıllık bir fasıladan sonra başlayan yeni Nemesis saldırıları, 1973 Baltimore Oteli suikastıyla başlar. Ardından; 1975 Türkiye Viyana Büyükelçiliği saldırısı, 1975 Beyrut THY bürosu saldırısı, 1975 Paris, 1976 Beyrut, 1977 Moskova, 1977 Türkiye Vatikan Büyükelçiliği, 1978 Madrid, 1979 Lahey, 1979 Paris, 1980 Atina, 1980 Sidney, 1981 Paris, 1981 Cenevre, 1981 Türkiye Paris Başkonsolosluğu, 1982 Los Angeles, 1982 Lizbon, 1982 Ottawa ve Esenboğa Havalimanı, 1982 Türkiye Burgaz Başkonsolosluğu ve Orhan Gündüz saldırıları, 1983 Türkiye Brüksel Başkonsolosluğu, 1983 Türkiye Lizbon Büyükelçiliği, 1984 Türkiye Viyana Büyükelçiliği, 1984 Tahran saldırıları ve Enver Ergun suikastı, Orly Havalimanı saldırısı, Türkiye Melbourne Konsolosluğunun bombalanması, 1994 Bakü Metrosu saldırıları sökün eder (http://tr.wikipedia.org/wiki/Nemesis_Operasyonu, erişim: 13 Nisan 2015). Bu gelişmeler, bir hak arayışı olarak değerlendirilemeyecek insanlık suçlarıdır. Kan dökümlükten, nefret söyleminden medet uman belli yerlerin, sosyal barışı bozma çalışmalarına hizmetten öte, Ermenilerin de bir işine yaramamıştır.

Temmuz 1918’de kurulan Ermenistan devletinin (Taşnak), Ağustos 1919’a kadar 13 ay ilk başbakanlığını yapan Ovanes Kaçaznuni, aynı zamanda Taşnak ileri gelenlerindedir. 1923 parti konferansında, çekilen acılardan Taşnaksutyun Partisi’nin sorumlu olduğunu tespit ederek partinin kendisini kapatıp, siyasetten çekilmesini teklif eder. Kaçaznuni’ye göre, kayıtsız şartsız Rusya’ya bağlanmak, gönüllü silahlı birliklerin oluşturulması, Müslüman nüfusun katli, İngiliz işgali ile yeniden umuda kapılmak hatadır. Taşnaklar, “denizden denize Ermenistan” projesi ile emperyalist bir talebe kapılmıştır. Tehcir kararı amacına uygundur. Ermeni terör eylemleri, Batı kamuoyunu kazanmaya yöneliktir. Ermenistan’da Taşnak diktatörlüğü kuran Taşnak yönetiminden başka suçlu aranmamalıdır. Şu cümle anlamlı değil midir: “Ben, Taşnaksutyun’un yapacak bir işi kalmadığını söyledim. Onun genel olarak Ermenilerin ve özel olarak kendisinin siyasal geçmişi karşısında yapabileceği sadece bir iş var: Parti, kendi varlığına kendi kararıyla bilinçli ve kesin biçimde son vermelidir. Evet, ben intihar öneriyorum.” (Kaçaznuni, 2008, 88).

Coğrafyamızın cehenneme çevrilmesinde, yayılmacı güçlerin emperyalist niyetleri kadar onlara kapılanların paranoyaların da rolü vardır. Dönem Ermenilerinin ruh halini, Taşnak liderlerinden Kaçaznuni anlatır: “Ruslar saldırıya geçtiklerinde onların Ermenileri kurtarmaya gittiklerine; geri çekildiklerinde ise bizleri kesmeleri için Türklere imkân sağladıklarına inanıyorduk. Her iki halde biz de sonuçlar ile amaç ve niyetleri karıştırmaktaydık. Rusların ihanetinin kanıtlarını arıyor ve elbette buluyorduk; ki altı ay önce de Rusların iyi niyetli yaklaşımlarının kesin kanıtlarını aynen bu şekilde aramış ve bulmuştuk. Kötü kaderden şikâyet etmek ve felaketlerimizin sebeplerini kendi dışımızda aramak acıklı bir durumdur; bu bizim milli psikolojimizin karakteristik bir özelliğidir ve Taşnaksutyun Partisi de bundan kaçamamıştır. Rusların bize kallesçe davrandığı inancında sanki özel bir teselli vardı (daha sonra da sıra Fransızlara, Amerikalılara, İngilizlere, Gürcülere, Bolşeviklere, tek kelimeyle bütün dünyaya gelecekti).” (Kaçaznuni, 2008, 37).

Rusların, Fransızların, Amerikalıların, İngilizlerin, “Ermenilere kallesliği”, gerçeğin anlaşılmasına, doğrunun bulunmasına yararmış mıdır? Yoksa Hıristiyan bir halkın siyaset, diplomasi alanında “malzeme” yapılması devam mı etmektedir? Bir ibret levhası olarak, 1965’den bu güne soykırım yasasını kabul eden 19 ülkenin adlarının okunması yerinde olacaktır:

Uruguay: 1965, 2004, 2005; Kıbrıs Rum Kesimi: 1982; Arjantin: 1993, 2003, 2004, 2005, 2006, 2007; Rusya: 1995²¹, 2005; Kanada: 1996, 2000, 2004; Yunanistan: 1996; Lübnan: 1997, 2000; Belçika: 1998; İtalya: 2000; Vatikan: 2000; Fransa: 2001²²; İsviçre: 2003; Slovakya: 2004; Hollanda: 2004; Polonya: 2005; Almanya: 2005²³; Venezuela: 2005; Litvanya: 2005; Şili: 2007 (<http://www.thurp.net/ermeniler-soykirimini-kabul-eden-ulkeler-t26503.html?s=4279a818beaae468e924e47ff17d2f90&14.05.08>). Bu devletlerin içinde ABD’nin

²¹ Rusya’da bir milyondan fazla Ermeni azınlığı var ve Türkiye aleyhinde faaliyet göstermektedir.

²² Fransa’da 450.000 kadar Ermeni, iç siyasette çok aktiftir. 2005 yılında Avrupa Anayasası referandumu münasebetiyle Türkiye’nin AB üyeliği gündeme geldiğinde, hükümet üyeleri soykırımdan bahsetmeye başlamışlardır. Fransız Millet Meclisi 2006 Ekim ayında Ermeni soykırımı iddialarının açıkça reddedilenlerin cezalandırılmasını öngören bir kanun tasarısı kabul etmiştir (ASAM, s. 260-261).

²³ Alman Meclisi, 2005 yılında “soykırımı” kabul eden bir karar almıştır.

olmaması şaşırtmamalıdır. ABD gelişmelerin menfi takipçisi durumundadır²⁴. Fakat en anlaşılmas ve ikiyüzlü olanı Fransa'dır. Kendisi ile ilgili olarak, hâlâ faillerinden yaşayanların bulunduğu Cezayir katliamı konusunu tarihçilere bırakmayı savunurken (Alpaslan, 2007, 21), yüz yıl öncesinin Ermeni olayları konusunu siyasetçilerinin malzemesi yapmaya devam etmektedir. Fransa'nın tutumu, Papalık, AB, Rusya vb. ülkelerin toplam duruşu ile birlikte düşünülürse, bir Haçlı tavrı; Türkiye ile geçmişin hesabını yeniden görmek isteyen bir niyetin sonucu gibi gözükmektedir.

SONUÇ

Ermeni sorununun, geçmişteki hali ile tarihe ve tarihçilere asla emanet edilmeyeceği son gelişmelerden açıkça anlaşılmaktadır²⁵. Avrupa Parlamentosu, Türkiye'nin birliğe üye olabilmesi için Ermeni soykırımını kabul etmesini, hatta daha ileri giderek Pontus, Süryani, Keldani soykırımlarını da dile getirme tehdidini gündeme taşımıştır.

Türkiye güçlü bir ülkedir. Yeni politik emperyalist oyuna destek verenleri, ispata davet etme, uyarma, kınama, uluslararası adalette mahkûm ettirme, en azından kendi inisiyatifi içindeki gelişmelerde dışlamalıdır²⁶.

Dünyadaki politik havadan faydalanarak Türk vatanına göz diken ve bu tavrını gizlemeyen ülkeler bulunmaktadır. Diyelim ki Ermenistan, Türkiye'nin sınırlarını tanımamaktadır. Çünkü "Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi"ne göre, Doğu Anadolu "Batı Ermenistan"dır. Onların kabullerine göre Batı Ermenistan: Sivas dâhil Kızılırmak'a, Trabzon'dan Mersin'e kadar uzanmaktadır.

Türkiye'nin, Bağımsızlık Bildirgesi'nden bu maddenin çıkartılması isteği henüz yerine getirilmediği gibi, "Ermenistan Türkiye ile sınırların dokunulmazlığı veya değişmezliği hususunda bir belge imzalamaya da yanaşmamıştır. Ermenistan'ın bu tutumu nedeniyle Türkiye bu ülke ile diplomatik ilişki kurmamıştır." Çünkü Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanıması, Ermeni Hükümeti'nin Büyük Ermenistan düşüncesinden vazgeçmesi

²⁴ ABD'de bir milyon kadar Ermeni yaşamaktadır. Görünen nedenle, onların isteklerini, özellikle Türkiye ile ilişkilerin seyrini doğrultusunda dikkate almaktadır. ABD, Orta-Doğu politikasında, Türkiye'nin hassasiyetlerini de bilmektedir. ABD başkanları, her yıl 24 Nisan'da yayımladıkları mesajda 1,5 milyon Ermeni'yi anmakta, soykırım kelimesini kullanmaktan kaçınmaktadır. Zaten ABD federal devlet olarak böyle bir yasayı kabul etmemiştir. Ancak eyalet (*state*) bazında, 50 eyalet'ten 36'sında kabul görmüş ve toplam 40 eyaletinde parlamento, senato ve vali tarafından soykırım olarak tanınmıştır. Diğer yandan ABD mali yardım politikalarıyla Ermenistan'da nüfuz sahibi olmaya ve bu ülkeyi Rusya'nın etki alanından çıkarmaya çalışmaktadır.

²⁵ Emekli Büyükelçi Pulat Tacar'ın verdiği bilgi önemlidir: "2006 yılında Avrupa Parlamentosu'nun Hollandalı üyesi Eurling tarafından hazırlanan Türkiye raporu, Türkiye AB ilişkilerini çıkmaza sokmak ve Türkiye'yi kışkırtarak bezdirmek, AB'den uzaklaştırmak isteyenlerin niyetini temsil ediyor. Siyasi komisyonda ağırlaştırılan rapor ve karar taslağında sözde Ermeni soykırımı savınının Türkiye tarafından kabulünün Avrupa Birliği üyeliğimiz için koşul olacağı cümlesi eklenmiş; Pontus ve Süryani-Keldani soykırımı savları da ilave edilmek istenmişti. Sonra bu referanslar Genel Kurulda kaldırıldı. Ancak metinde eski AP kararlarına atıf yapıldığı cihetle, mezkûr ifadeler şeklen geri çekilmiş oluyor ve sorun ortada olmağa devam ediyor. Daha kötüsünü gösterip, kötüyü kabul ettirmek Avrupa Parlamentosunun artık ezberlenen taktiğidir. Ermeni soykırımı iddiaları bizi önümüzdeki 10-15 yıl içinde sürekli meşgul edecektir. Peki, çözüm nedir? 2006 yılının Ocak ayında Ankara Barosu bir hukuk kurulmayı düzenlemiştir. Oraya katılan Letonyalı Uluslararası Ceza Divanı yargıçlarından Anika Usačka'ya, "Sokyrımı Sözleşmesine göre, bir yetkili mahkeme soykırımı olduğunu karara bağlamadığı takdirde, herhangi bir eyleme soykırımı denilebilir mi?" sorusunu sordum. Adı geçen yargıç, "Hayır, kesinlikle denilemez; zira Sözleşme yetkili mahkemeyi belirlemiştir" dedi. Bence sorunun anahtarı buradadır. Hükümetimizin soykırımı kavramının hukuki olduğunu belirterek bu savların Soykırımı Sözleşmesinde öngörülen usuller dışında ele alınamayacağını açıklamasında yarar vardır. Ayrıca, Sözleşmeyi hatalı yorumlayan devletlere, örneğin Fransa'ya karşı doğrudan doğruya Lahey Adalet Divanına başvurma yolunun açık olduğunu ve Türkiye'nin bu yola eninde sonunda yönelmesi gerekeceği görüşümü yinelemek istiyorum." (ASAM, s. 110-111).

²⁶ Bkz. Ergin Yıldızoğlu, s. 192. "Dünyaya 1 lira borcu olmayan Türk-Telekom'un, Ermeni anıtına çelenk koyan Hariri'ye satılması", bu yönden dikkatsizliğin bulunduğunu göstermektedir.

demektir. Ermenistan'ın tutumu, diasporanın²⁷ iddiaları ile uyumluluk içindedir. Zira diaspora, Türkiye'den; "soykırımı" tanımını, soykırımına uğrayan kişilere veya onların mirasçılarına tazminat ödemesini, Doğu Anadolu'dan Ermenistan'a toprak vermesini istemektedir. Son yıllarda, "çok gerçek dışı ve hemen hiçbir devlet tarafından desteklenmediği" için toprak taleplerini gevşetmişlerdir. Ama Ermenistan'ın Türkiye'nin sınırlarını tanımaması, niyetteki hıyaneti açığa vurmaktadır. Üstelik yüz yıl önceki olayların hesabını soran, Türkiye'nin "soykırımı" tanımını isteyen Ermenistan, bugün açıktan işgalci durumundadır. Karabağ dışındaki Azerbaycan toprakları işgal altındadır²⁸. Tepki olarak Türkiye, sınırı kapatmış, açmak için Karabağ sorununun çözümlenmesini beklemektedir.

Yazar ve gazetecilerimiz, hakşinas, şeffaf düşünen, doğrucu insanlar görünümünde, gerçekleri göz ardı edebilmektedirler. Onun için; 24 Nisan 1915'te Ermeni asıllı Osmanlı Milletvekili Zohrab dâhil, tutuklanıp öldürülen Ermenileri görmek gerekmektedir. 1.200.000 Ermeni'den²⁹ 800.000'ini tehirciye tabi tutan eylemin yanlışlığını kabul etmek gerekmektedir.

Tarihe, Ermenileri bir maşa gibi kullanan emperyalist devletler gibi bakınca durum böyle görülmektedir. Artık yapılması gereken iş de tektir: çarpıcı gerçeği kabullenip, özür dilemek..

Saflığın ya da zihin dünyasında insanlık düşmanlarının esiri olmanın, bundan daha vahim örneği var mıdır?

24 Nisan 1915 tarihine, niçin tek yönlü bakmak zorundayız? Bu tarihte Çanakkale'ye saldırının üstünden 34 gün geçmişti. Ertesi gün (25 Nisan 1915), yoğun bir çıkartma başlayacak, kara-deniz-hava, deniz altı, kara altı (lâğım) saldırıları göz açtırmamacasına devam edecektir. 24 Aralık 1914 Sarıkamış afetinden sonra, kuzeyden Rus elbiseli on binlerce Ermeni ile Rus, perişanlaşmış Osmanlı Ordusunun gerisinden Ermeni çeteleri Doğu Anadolu'yu kan gölüne çevirecektir. Zeytun kalkışması afet gibidir. Van, taş üstünde taş bırakılmamacasına tahribat görmüş, güya orada Ermeni bağımsızlığını ilân edenler, şehri Ruslara teslim etmiştir. Doğu Anadolu, Rus işgaline hazırlanmıştır. Saldıran dış düşmanla, içeriden bir halka mensup silahlı çeteler, işbirliği halindedir.

Bu durumda beynini, ordusunu, donanmasını neredeyse Almanlara teslim eden İttihat ve Terakki yönetimi ne yapmalıydı? İttihatçılar, II. Abdülhamit yönetimini yıkma sürecinde birlikte hareket ettiği Ermeni komitecilerini, hoşgörü ile karşılamaya devam etmeli miydi? Devlete karşı, dış güçler tarafından silahlandırılmış isyan eden, saldıran bir kuvveti görmezden mi gelmeliydi? Ermeni çetelerin, askeri, halkı öldürme özgürlüğünü kısıtlamamalı mıydı?

Devlet yönetmek, ayrı bir sorumluluk gerektirmektedir. Devlet sorumluluğunu üstlendikten sonra İttihat yönetimi; en basit savunma refleksi ile -yönlendirenler içinde

²⁷Diaspora, çeşitli ülkelerde yaşayan Ermenilerin oluşturduğu cemaatlere verilen addır. Diaspora Ermenileri, atalarının Türkler tarafından "soykırım"a uğratıldığına ve bu "haksızlığın" mutlaka telâfi edilmesi gerektiğine inanmaktadırlar. Soykırım efsanesi, Diaspora Ermenilerinin "Ermeni" kimliğinin önemli bir ögesi haline gelmiştir. Bu konuda üzerinde dikkatle durulması gereken husus, Diaspora Ermenilerinin, buldukları ülkelerde, nüfuslarıyla orantılı olmayan ölçüde bir siyasi güçleri olduğudur. Diasporalar, buldukları memleketlerde Ermenistan'ın çıkarlarını korumak veya bu ülkeye çıkar sağlamak için ciddi çaba içindedir. Buna karşı, Türkiye ve Azerbaycan'ın çıkarlarını baltalamak için çalışmaktadır. Bkz. Ömer Engin Lütem (Emekli Büyükelçi, ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Başkanı, s. 260-261).

²⁸ABD, işgalci Ermenistan'ı değil, saldırıya uğrayan Azerbaycan'ı suçlamıştır. İlk Azeri-Ermeni çatışması sırasında Amerika Birleşik Devletleri Senatosu'nun çıkardığı Azerbaycan'ı saldırgan ülke olarak tanımlayan 907 sayılı kararın hâlâ yürürlükte olması, ABD'nin insanlık, adalet anlayışı açısından önemli bir veridir (Bkz. Ahat Andican, ASAM, 283).

²⁹McCarty, 1998, 115'te Ermeni toplam nüfusunu, 1.493.276 tahmin etmektedir. 1914 yılına ait bu abartılı tahmin yerine devrin kaynaklarına göre 1.200.000 nüfus doğru görülür (Öksüz, 2007, 35).

Almanlar bulunsa bile- ülkeyi korumak için çetelerin beyni, önde gelenleri durumunda olanları tutuklayıp önlem almalı değil miydi?

Aslında yanlışları ile birlikte, 24 Nisan 1915 tutuklamaları, yapılması gecikmiş eksik bir tedbirden ibarettir.

24 Nisan'a kadar Sivas'tan Van'a, Diyarbakır hattına kadar öldürülen, namusu kirletilen, huzuru yok edilen Müslüman halk, insan değil midir? Özürcü aydınlarımız, 1917 Kasım'ı ile 1919 Mart'ı arasındaki 800 bin civarında tahmin edilen Türk, Kürt mazlumları niçin insan yerine koymamaktadırlar? Onlar, hakları savunulmaya değer yaratıklar değil midir?

Bütün bu gelişmelerin kaynağı, niçin sürekli göz ardı edilir; anlamak mümkün değildir.. Kanlı gelişmelerden dolayı niçin sürekli Müslümanlar veya Ermeniler suçlanır? Devlet vaadi ile Ermenileri örgütleyip, silahlandırarak kullanan devletlerin hiç suçu yok mudur? Rus, Fransız, İngiliz, ABD emperyalizmi ve onların ancak suçlamak için hatırladıkları insanlık sorunları, kanlı gelişmelerdeki rolleri ile birlikte anılmalı değil midir? Ermeni halkını, sinsi misyoner faaliyetleri içinde, kanlı gelişmelere hazırlayan Amerikan diplomasi ve misyoner faaliyetlerinin hiç mi menfi rolü yoktur? Niçin asıl suçlular, göz ardı edilerek olayın kurbanları; terazinin gözü bazen birine bazen diğerine ağıdırılarak suçlu ilan edilir?

Hırant Dink, emperyalist güçlere, "artık yüz yıldır bizi kullandığınız yeter, inin sırtımızdan" deme noktasına geldiği için katledilmiştir. Katledilmiştir, çünkü iş daha ileri gitmeden, Ermeni uyanışı şekillenmeden, düşmanlık kıvamı istedikleri dozu soğutmadan yeniden gözleri kan bürüyen bir dumanlı hava oluşmalıdır. Böylece, yeniden soykırım iddiası parlatılacak, Türkiye'ye yöneltilen suçlamalar artırılacak, uyanmakta olanlar da gerçek düşmanı göremez hale gelecektir.

Türkiye'de Ermeni konusuna insanî açıdan kaygılar duyduğunu iddia ederek yaklaşmak isteyenlerin, gerçeği görme noktasında biraz daha hassas davranmaları gerekmektedir. Yerli oyuncular ardındaki, emperyalizmin görülmesi, hakşinaslık adına daha doğru olacaktır.

Fransa, İngiltere, Rusya ve Amerika'nın Ermenilerle ilgilenmeleri, sadece Müslüman Türklere değil, daha fazla zararı Ermenilere vermiştir. Yerli işbirlikçi konumundaki Ermeniler; Van'ı Ruslara, Kilikya'yı Fransızlara teslim ettikleri, işgalcilerle birlikte bizimle savaştıkları zaman, aslında işgalcilerin devlet kurmak istedikleri yurdu da işgal ettiğini, kendilerini istismar edip kullandığını ancak çekildikten sonra anlayabilmişlerdir. Bundan sonra, hâmeleri kendilerini ortada bırakarak çekildiği için, Müslümanlarla eski komşuluk ilişkilerini geliştirme sıkıntısı yaşayacaklarından, ülkeyi işgalciler ardından terk etmeyi tercih etmişlerdir. Bu, asırlarca yaşadıkları vatandan kopuş demektir. Şu haliyle Ermeni olaylarının en çok zarar verdiği kesim; Selçuklu, Osmanlı devirlerinde asırlarca, varlık, mutluluk ve birlik içinde yaşayan Ermeniler olmuştur. Fransa'nın vaatleriyle Katolikleşmişler, Rusya'nın vaatleri ile Ortodokslaşmışlar, İngiltere ve Amerika'nın misyoner çalışmalarıyla Protestanlaşmışlar yani Gregoryen Ermeni Milleti, emperyalist devlet irtibatına göre ayrılıp bölünmüş, uşaklaşma, maşa olma sürecini kendi elleriyle hızlandırmıştır. Artık Ermenilerin de kendilerine çeki düzen vermeleri ve en azından günümüzdeki istismar ve kullanma çalışmalarına karşı alet olmaktan sıyrılmaları gerekmektedir.

Hukuki olarak, Ermeni soykırımını iddiaları ile ilgili BM Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşmeye göre (9 Aralık 1948), ispatlanmış, ortaya konulmuş hiçbir delilin bulunmadığı hatırlanmalıdır. Soykırım iddiasının ardındaki güçlerin, mandacı, işgalci olarak Anadolu'da, İstanbul'da yani Osmanlı başkentinde kaldıklarının bilinmesinde yarar bulunmaktadır.

Günümüz için belki şunun da bilinmesi yarar getirecektir. Artık Taşnak, Hınçak, Asala vb. tarihe karışmıştır. Ama yerleri asla boş bırakılmamıştır. Orta Doğu'yu, Türkiye'nin Güneydoğu'sunu 1915'teki Van'a, Erzurum'a benzetmek isteyenlerle, yüz yıl önceki terör örgütleri arasındaki ortak nokta ibretle görülmelidir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Eflâkî, 1964, *Âriflerin Menkıbeleri I*, Çev. Tahsin Yazıcı, Millî Eğitim Bakanlığı yayını, İstanbul.
- Ahmet Refik, 1998, *Kafkas Yollarında- İki Komite İki Kutâl*, Yayına Hazırlayan: O. S. Kocahanoğlu, Temel Yayınları, İstanbul.
- ALPASLAN Teoman, 2007, *Kapitülasyonların İntikamı Ermeni Soykırım Dayatması*, Kum Saati Yayınları, İstanbul.
- ARSLAN Esat, 2007, Ermeni İsyancıları ve Reform Hareketleri (1877-1915), *Uluslar arası Askerî Tarih Dergisi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 2007, 117-135.
- BEYDİLLİ, Kemal, 2011, "Tehcîr", *DİA*, c. 40, s. 319-323.
- BİNARK İsmet, 2007, *Ermeniler'in Türklere Yaptıkları Mezâlim ve Soykırımın Arşiv Belgeleri*, TBMM yayını, Ankara.
- ERYILMAZ Bilal, 1992, *Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi*, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- GAZEL Abdullah, 2014, *Akbez Son Kale*, Serencam Yayınevi, Konya.
- GÜLSÜM, Nil, 2016, "Suriyeli Ermeniler Karabağ'a yerleşti", *Yeni Şafak*, 24 Nisan 2016, s. 18.
- GÜNDOĞAN, Zeynep, 2011, *İstanbul, Samatya'da Tarihi Çevre Koruma*, İstanbul Kültür Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- GÜNGÖR Erol, 2000, *Tarihte Türkler*, Ötüken yayını, İstanbul.
- HALAÇOĞLU Yusuf, 2007, Osmanlı Millet Sistemi İçinde Ermeniler, *Uluslar arası Askerî Tarih Dergisi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 2007, 105-116.
- KAÇAZNUNİ, Ovanes, 2008, *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansı'na Rapor)*, Çeviri: Arif Acaloğlu, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- KANTARCI, Şenol, Van'da Ermeni İsyanı (1896-1915), *Ermeni Araştırmaları*, S. 5, Bahar 2002, <http://www.eraren.org/index.php?Page=DergiIcerik&IcerikNo=302>, erişim: 19 Nisan 2015.
- KİRİŞÇİOĞLU, Mehmet Kudret, 1997, Ermeni Meselesi Hakkında Birkaç Söz, Arşavir Şıracıyan, 1997, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, Türkçesi: K. M. Orağlı, Kastaş Yayınevi, İstanbul içinde, s. 9-31.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, "Ermeni Meselesi" ve Ermeni Kilisesi Üzerine Düşünceler, *Yeni Türkiye* 60/2014, S. 1-33.

- KÜÇÜK Cevdet, 1995, Erzurum md., *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, TDV yayını, İstanbul 1995, C.11, s. 321-329.
- LOWRY Heath W., 1991, *Büyükelçi Morgenthau'nun Öyküsünün Perde Arkası*, Çev. Belkıs Torfilli, İsis yayını, İstanbul.
- MALEVİLLE Georges de, 1998, *1915 Osmanlı-Rus Ermeni Trajedisi*, Çeviren: Necdet Bakkaloğlu, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul.
- MAYEWSKI (Rus Generali), 1986, *Ermenilerin Yaptıkları Katliamlar-Les Massacres Commis par les Armeniens*, Tercüme: Azmi Süslü, A.Ü. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü yayını, Ankara.
- MCCARTY Justin, 1998, *Müslümanlar ve Azınlıklar "Muslims and Minorities" Osmanlı Anadolusunda Nüfus ve İmparatorluğun Sonu*, Çev. Bilge Umar, İnkılâp Kitabevi yayını, İstanbul.
- MEMİŞ, Ekrem, *Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk-Ermeni İlişkileri*, *Sosyal Bilimler Dergisi (Ermeni Özel Sayısı)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayını, C. VII, S. 1, Afyon, Haziran 2005, s. 1-11.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1845-1890) I-(1891-1893) II*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2004.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-İngiliz İlişkileri (1894-1895)III-(1896-1922) IV*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2006.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Rus İlişkileri (1841-1898) I-(1899-1906) II-(1907-1921) III*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2006.
- Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Amerikan İlişkileri (1839-1895) I-(1896-1919) II*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 2007.
- ÖKSÜZ, Hikmet, 2007, *Propagandadan Gerçeğe Davet: Ermeni Meselesi, Türk Yurdu*, 236/35-36, Ankara.
- ÖZGEN, Yüksel, BALCI Mustafa, 2008, "II. Meşrutiyet'e Giden Yolda İbrahim Temo-Derviş Hima Mektuplaşması", *Türk Yurdu*, Temmuz 2008, S. 28 (251), s. 115-117.
- ÖZGEN, Yüksel, 2015, "Dr. İbrahim Temo'nun Evrak-ı Metrukesi", *XVI. Türk Tarih Kongresi 20-24 Eylül 2010, Ankara-Kongreye Sunulan Bildiriler-Osmanlı Tarihi*, c. 4-3.Kısım, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, s. 1597-1603.
- ÖZGEN, Yüksel, 2014, "Tehcir Kanunu'nun Meclis-i Mebusanda Görüşülmesi", *I. Uluslararası Türk Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu (2-4 Mayıs 2012 Erzurum/Türkiye)*, Editörler: T. Başak-M. Yüksel, Atatürk Üniversitesi yayını, Erzurum, s. 545-554.
- SARINAY Yusuf, 2007, *Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Tehciri, Uluslar arası Askerî Tarih Dergisi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 2007, 137-156.
- SORGUN, Taylan, 2007, *Halil Paşa İttihat ve Terakki'den Cumhuriyet'e Bitmeyen Savaş*, Kumsaati Yayınları, İstanbul.
- Stratejik Öngörü 2023: Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye ve Dünya*, Atatürk'ün 125. Doğum Yılı Etkinlikleri, 9-13 Ekim 2006, Avrasya Bir Vakfı Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi, Ankara.
- ŞIRACIYAN, Arşavir, 1997, *Bir Ermeni Teröristin İtirafı*, Türkçesi: K. M. Orağlı, Kastaş Yayınevi, İstanbul.

Talât Paşa, 1998, *Talât Paşa'nın Hatıraları*, Haz. Hüseyin Cahit Yalçın, Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş., İstanbul.

TURAN Osman, 1971, *Selçuklular Zamanında Türkiye Siyasi Tarih Alp Arslan'dan Osman Gazi'ye (1071-1318)*, Turan Neşriyat Yurdu, İstanbul.

TURAN Ömer, 2007, Amiral Bristol ve Türk-Ermeni İlişkileri Bağlamında Amerika'da Yürütülen Türk Karşıtı Propaganda (1919-1922), *Uluslar arası Askerî Tarih Dergisi*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 2007, 157-171.

TVERDOHLEBOV Yarbay (Lt. Col), 2007, *Gördüklerim Yaşadıklarım I Witnessed and Lived Through Ce Que J'ai et Vecu Moi-Meme (Erzurum 1917-1918)*, Rusçadan Çev. Ertuğrul Bostancı, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 2007.

YILDIRIM, Halil İbrahim, *Yayımlanmış Bilgi ve Belgelere Göre Ermeni Olayları Kronolojisi 2 Tehcir Ermenilerin Soykırım Yalanı (1914-1918)*, <https://books.google.com.tr/>, erişim: 19 Nisan 2015.

YILMAZ Durmuş, 2001, *Fransa'nın Türkiye Ermenilerini Katolikleştirme Siyaseti*, S.Ü. akfi Yayını, Konya.